

Теорія, історія і методи лінгвістики

Курс лекцій

для студентів-філологів освітньо-
кваліфікаційного рівня *магістра*

ННІ філології та журналістики

ЖДУ імені Івана Франка

Викладач

професор Т.Є.Недашківська

Тема

*Від філології класичної
стародавності
до мовознавства XVIII
століття*

План

1. Вступ до курсу загального мовознавства.
2. Філологія класичної стародавності.
3. Середньовічні теорії мови.
4. Вивчення мови за доби Ренесансу.
5. Китайське мовознавство.
6. Японські лінгвістичні традиції.

Самостійна робота. Лінгвістичні погляди
Г.В. Лейбніца, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Віко.

Література

- С. 85 – 87 у зошиті для самостійної роботи “Лінгвокомпас”;
- С. 171 – 175 у навчальному посібнику “Історія лінгвістичних учень. Теорія мовознавства. Методи лінгвістичних досліджень (конспективний виклад)” Т.Є.Недашківської

Мовознавство в системі наук

*Історія
лінгвістичних
учень*

**Теорія
мовознавства**

**Методи
лінгвістичних
досліджень**

Питання про періодизацію історії МОВОЗНАВСТВА

Компаративісти

до них – донауковий
період,
від них (від початку
застосування
спеціальних
лінгвістичних
методів) – науковий період

Н.Хомський, Н.А.Кондрашов,
В.М.Алпатов та ін.

науковий період
від V ст. до н. е. донині

*“Висота, якої досягло
мовознавство в індусів,
абсолютно виняткова, і до цієї
висоти наука про мову в Європі
не могла піднятися аж до XIX
ст., та й то навчившись багато
чого в індійців”*

В.Томсен

За В.І.Кодуховим

1. Від філології стародавності до мовознавства XVIII ст.
2. Виникнення порівняльно-історичного мовознавства та філософії мови (кінець XVIII – початок XIX ст.).
3. Логічне та психологічне мовознавство (середина XIX ст.).
4. Неограматизм і соціологія мови (остання третина XIX – початок XX ст.).
5. Сучасне мовознавство та структуралізм (30 – 60 р.р. XX ст.).

За Ю.В.Рождественським і Б.А.Ольховиковим

1. Теорія іменування в античній філософії мови...
2. Античні граматичні традиції...
3. Універсальна граматика... (перший етап наукового пізнання).
4. Порівняльно-історичне мовознавство...
5. Системне мовознавство... (концепції психота соціолінгвістики).
6. Структурна лінгвістика.

За А.Т. Хроленком і В.Д.Бондалетовим

П'ять осередків, або лінгвістичних традицій:

1. індійська;
2. європейська (першопочатково як греко-римська);
3. арабська;
4. китайська;
5. японська.

Стародавня Індія

Індія. Унікальна міфологія

Вішну

Брахма

Шива

Індія. Скульптурні зображення

Печатки (бронза)

Жрець (бл. 1500 р. до н. е.)

Витончена скулптура

Велика богиня

(II – I ст. до н.е.)

Велика ступа

(II – I ст. до н.е.)

Голова Будди

(V ст.)

Витончена скульптура

Ступа в Санчі (II – I ст. до н.е.)

Архітектура: мавзолей Тадж-Махал

1632 – 1654 р.р., м. Агра

Епос “Рамаяна”

Веди

Веди (створені у II – I тис. до н. е.)

Веди: роль для мовознавства

Релігійні священні гімни;
передавалися усно;
записані не одразу;
визнані божественними;
не можуть спотворюватися;
потребували тлумачення,

ТОМУ ЩО

написані **санскритом**, а
мовці послуговувалися
пракритами

Потреби:
зберегти смисл;
забезпечити розуміння;
захистити літературний
санскрит від впливу
розмовних пракритів

**створення нормативної
граматики**

Граматика П'аніні (бл. V – IV ст. до н.е.)

“Восьмикнижжя”:

नम bow (namaste)	बालः boy	बाला girl	स he	सा she	तौ they (m)	ते they(f) many	
पठ read	पठति reads	लिख write	पच cook	खाद eat	चल walk	हस laugh	धाव run
खेल play	वद speak	शाखा branch	पत fall	अम्बा mother	जनक father		
पुत्र son	एव also	च and	न no	कुत्र where ?	अत्र here	तत्र there	
अज goat	गज elephant	अश्व horse	सिंह lion	ति does-singular	तः does-(two)	न्ति does-many	

- вісім розділів;
- 3996 сур (правил);
- римованість (для кращого запам'ятовування);
- формалізована мова;
- викладено Паніні усно;
- записано через кілька століть, можливо у II ст. н.е.

Граматичні погляди в індійській лінгвістичній традиції

Фонетика:

Комбінаторні зміни (перед [a] замість [i] має ставитися [y]),
наголос

Морфологія:

Класи дієслівних коренів,
типи флексій у іменному
відмінюванні, корінь і суфікс
на основі парадигми слова,
нульова морфема

Словотвір:

Морфемна структура слова

Синтаксис:

Зовнішнє поєднання слів

Граматичні погляди в індійській лінгвістичній традиції

Фонетика:

Комбінаторні зміни (перед [a] замість [i] має ставитися [y]),
наголос

Морфологія:

Класи дієслівних коренів,
типи флексій у іменному
відмінюванні, корінь і суфікс
на основі парадигми слова,
нульова морфема

Словотвір:

Морфемна структура слова

Синтаксис:

Зовнішнє поєднання слів

Стародавня Греція

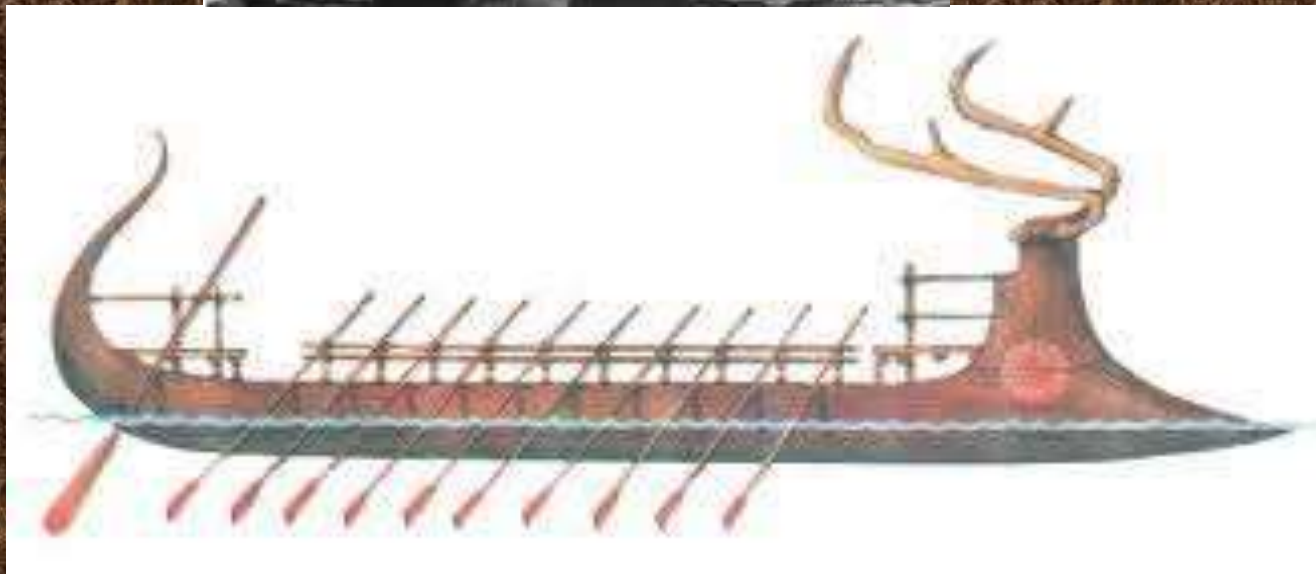
Голова богини Лето. КМБЗ

Стародавня Греція (скульптура)

Військове мистецтво

Стародавня Греція (побут)

Чому сформувався інтерес до мови?

- Єдність поглядів на природу синтез наук;
- розвиток філософії;
- виокремлення логіки;
- усвідомлення проблеми походження мови (фюзеїзм : : тезеїзм).

Періоди:

- 1) філософський V – III ст. до н.е.,
- 2) олександрійський III ст. до н.е. – IV ст. н.е.

Філософський період

“Поетика” Аристотеля

(“Частини словесного викладу”):

- граматика у зв'язку з логікою;
- частини (одиниці?) мови – елемент (звук), склад, сполучник (артикль і займенник), слова “без відтінку часу” – імена, слова “з відтінком часу” – дієслова, член, відмінок, речення;
- назви – символи предметів

Стоїки (Хрисипп)

- Частини мови – дієслово, сполучник-зв'язка, член (артикль і займенник), ім'я власне, ім'я загальне;
- відмінок – властивість імені;
- 24 звуки та букви – гол. / пригол., звучання, зображення та назви букв;
- терміни: частина мови, синтаксис, етимологія тощо;
- слова – суть предметів, виражають в душі людини враження від них.

Олександрійський період

- Граматичний період;
- мовознавство – самостійна дисципліна;
- відповідність мови закону аналогії;
- семантична граматика (Аристарх, Діонісій Фракійський, Аполлоній Дискол та ін.)

Аполлоній Дискол

“Про синтаксис”:

- Звукова сторона мови: опис акустики звука, звук = букві; гол. / пригол., дифтонги, плавні;
- слово – найменша частина зв'язного мовлення;
- речення – поєднання слів;
- 8 частин мови – на основі **семантики**, морфологічних ознак, синтаксичної ролі – ім'я, дієслово, дієприкметник, член (артикль), займенник, сполучник, прийменник, прислівник

Стародавній Рим

Стародавній Рим

Стародавній Рим (архітектура)

Стародавній Рим (скульптура)

Стародавній Рим (військове мистецтво)

Стародавній Рим (побут)

Стародавній Рим (суспільство)

Мовознавство

Від грецької граматики з II ст. до н.е. (посол Кратес з Маллоса – представник Пергамської школи у 167 р. до н.е.)

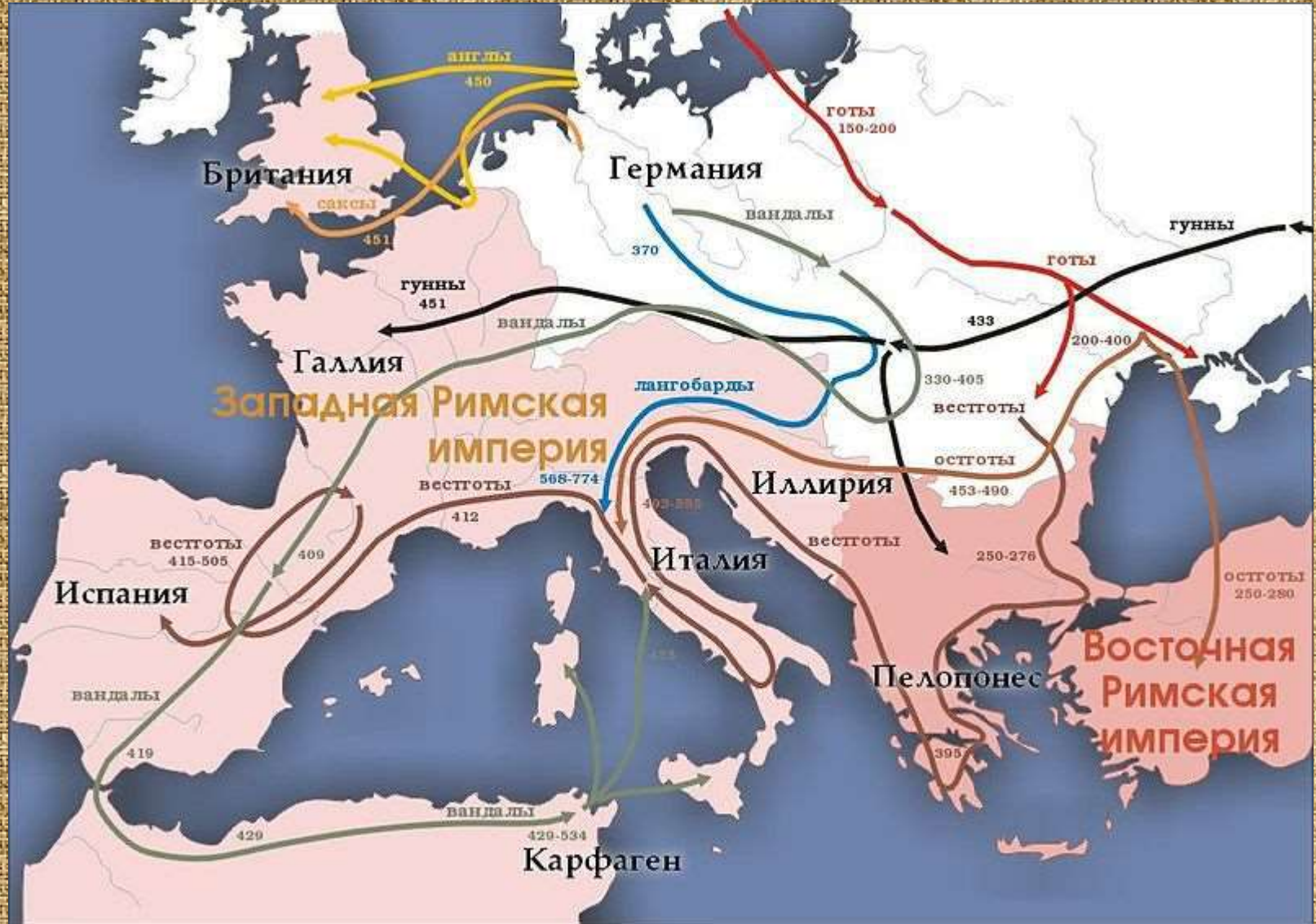
Елій Донат “Мистецтво граматики” (IV ст.),
Прісціан “Грамматичне вчення” (VI ст.) – зразки граматик на наступні 1000 років

Римляни:

- увага до стилістики;
- виділили вигук (“для душевних афектів”);
- аблатив (Юлій Цезар);
- спір між аномалістами й аналогістами: словозміна – аналогія, словотворення – аномалія (Марк Теренцій Варон).

Карта Європи та шляхи переселення народів 500 – 1000 р. р.

Середньовіччя в Європі

Замок Лангедок. 1228 р., відновлений у XIX ст.

Середньовіччя в Європі

Шильйонський замок

Замок в Англії

Середньовіччя в Європі

Замок Кохем, Німеччина (Трір)

Кельнський собор

Середньовіччя в Європі

Романський стиль. Соборний ансамбль у Пізі XII ст.

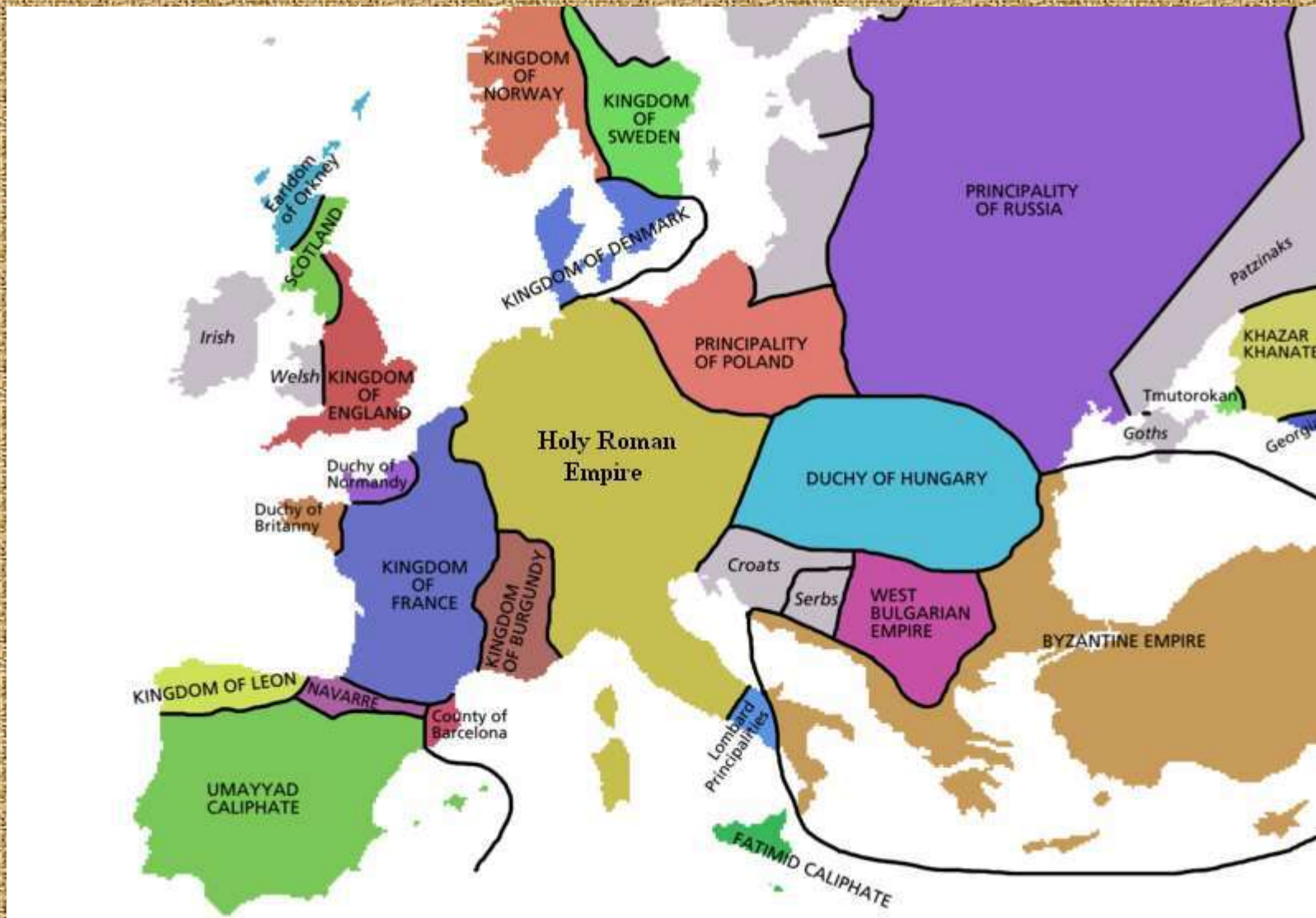

Середньовіччя в Європі

Інтер'єр собору в Пізі (будівництво почалося у 1063 р.)

Європа в 998 р.

Середньовіччя в Європі (живопис)

Візантійська мозаїка

Середньовіччя в Європі (живопис)

Андреа Мантенья “Моління про чашу” (1451 – 1506)

Ієронім Босх
“Сад земних
насолод”

Європейське мовознавство у середньовіччі

Розорення Риму варварами 476 р. –
відкриття Америки 1492 р.

- Застій у розвитку науки;
- поширення християнства: вірменська, давньоанглійська, давньоверхньонімецька, старослов'янська писемність, кирилиця;

▪ панування латини (граматики Доната і Прісциана);

▪ спір між реалістами та номіналістами

єп. Ансельм (1033 – 1109)

реальні поняття

Росцелліон (1050 – 1110)

реальні речі

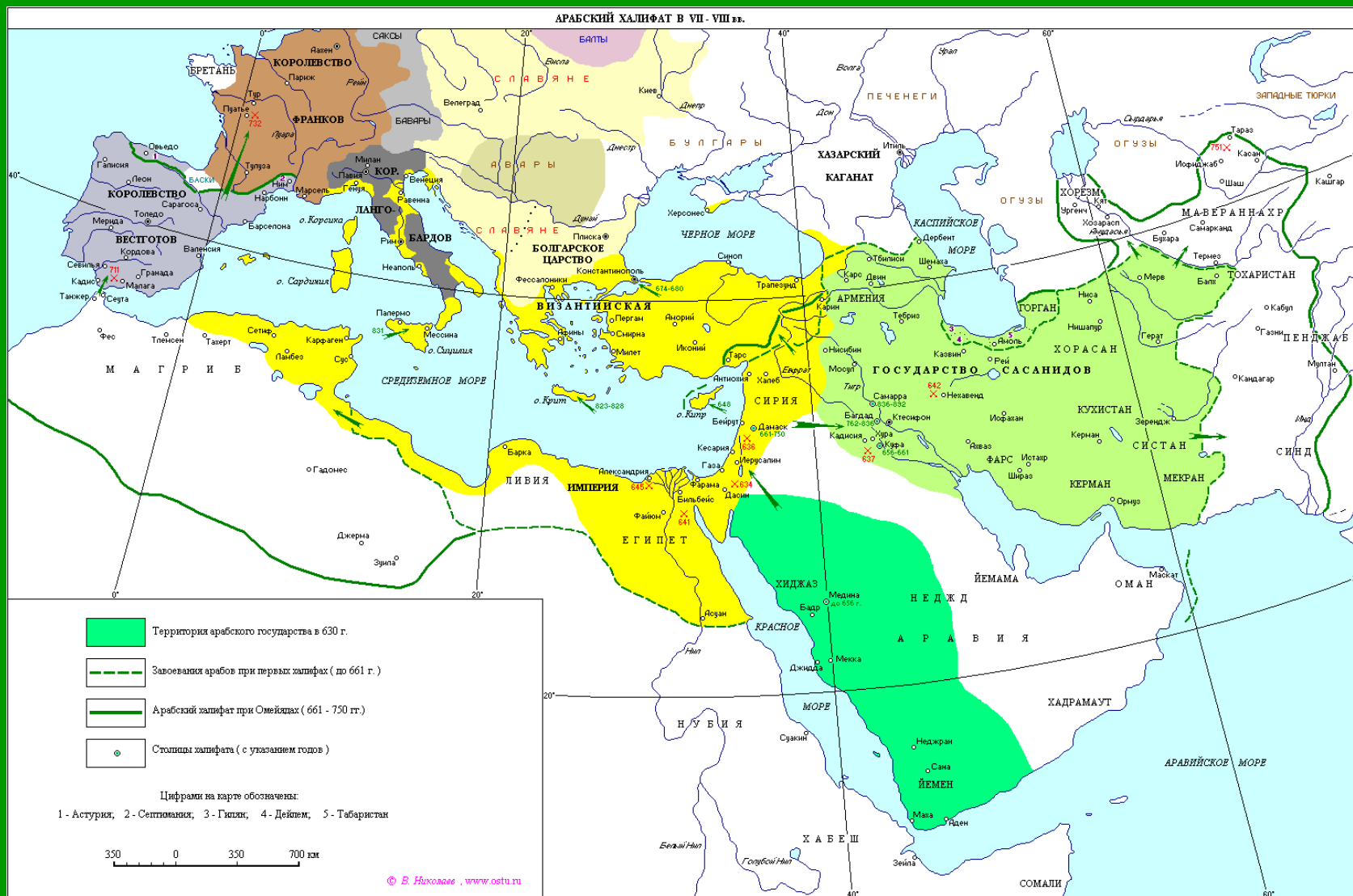
П'єр Абеляр (1079 – 1142)

реальні предмети – база понять

Арабський халіфат

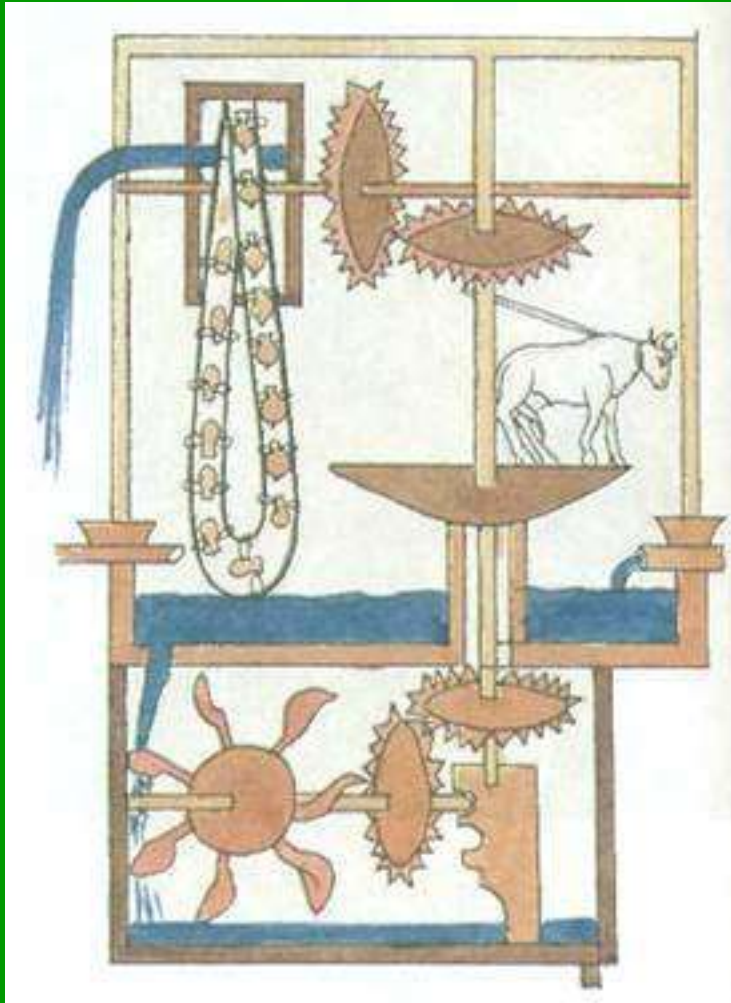
Арабський халіфат

Прагнення розвитку

Від греків, персів, індійців

Досягнення у медицині

Арабське мовознавство

Умови становлення:

- іслам;
- арабська – ділова і наукова мова;
- потреба витлумачення Корану;
- захист мови Корану від діалектів;
- сприйняття певних ідей та понять індійської й античної традицій;
- розквіт лексикографії

Школа Басри

(Сибавейхі VIII ст.,

“Аль-Китаб” – “Книга”):

- розділив звуки та букви;
- частини мови: ім'я, дієслово, службові слова;
- трьохприголосний корінь (визначальна риса семітських мов);
- значення афіксації та внутрішньої флексії

Махмуд аль-Кашгарі

“Зібрання турецьких мов”
(1073 – 1074 р.р.)– тюркська
енциклопедія:

- порівняння мов (граматика і лексикологія);
- звукові відповідності тюркських діалектів;
- сингармонізм голосних;
- спостереження над морфемами

!!! Відкрили та надрукували у
Стамбулі у 1912 – 1915 р.р.

Європейське Відродження

Леонардо да Вінчі. Ймовірно автопортрет.

Темна вечеря

Європейське Відродження

Леонардо да Вінчі.
Мона Ліза дель Джокондо

Європейське Відродження

Рафаель Санті.

Європейське Відродження

Рафаель.
Сікстинська мадонна.

Європейське Відродження

Рафаель.
Дама з єдинорогом

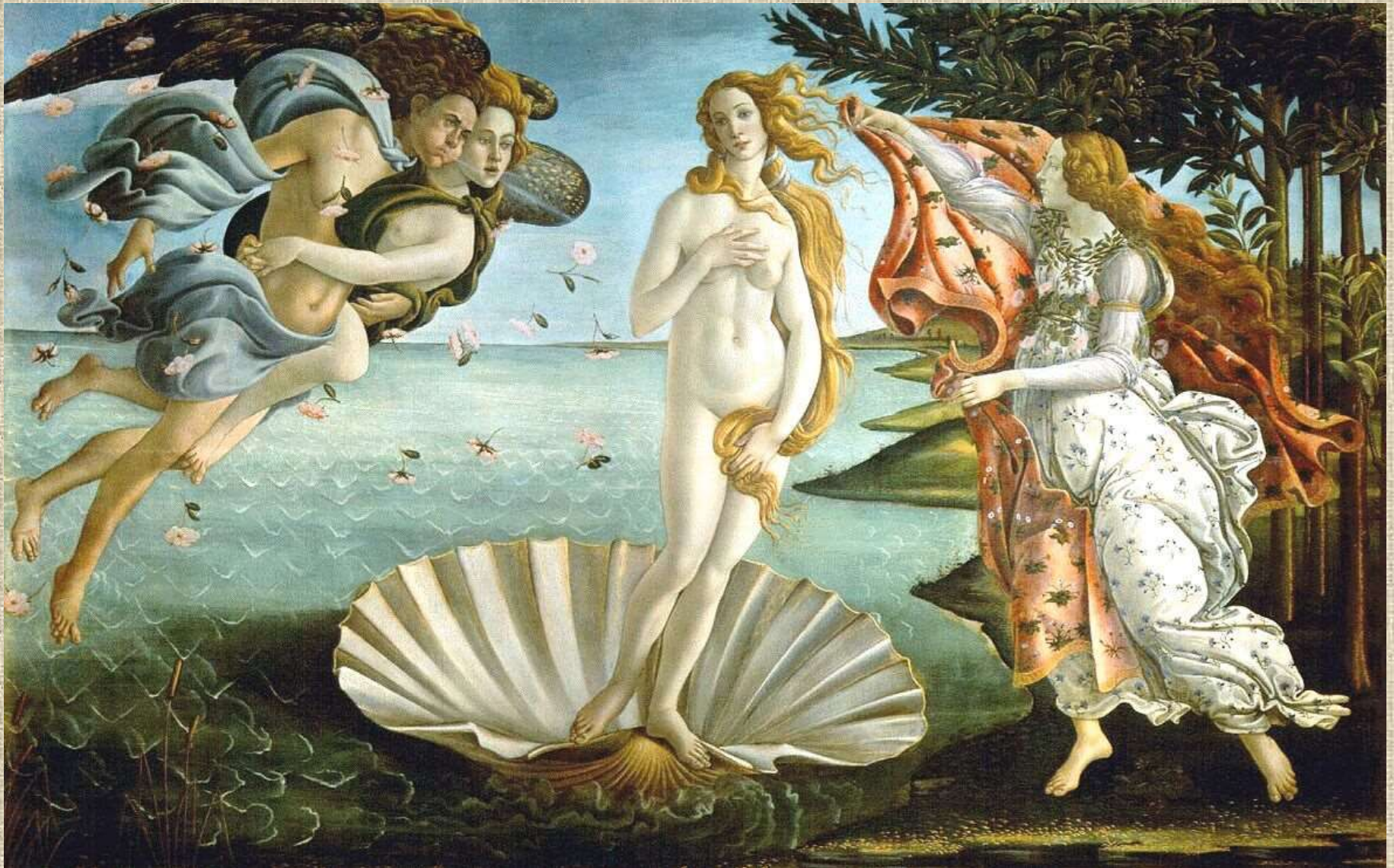
Європейське Відродження

Рафаель. Велата.

Європейське Відродження

Сандро Ботічеллі. Народження Венери.

Європейське Відродження

Мікеланджело Караваджо. Вечеря в Еммаусі.

1601 – 1602.

Європейське Відродження

Мікеланджело Караваджо.
Вакх. Бл. 1596

Європейське Відродження

Тіціано Вечелліо. Даная. 1553 р., Ермітаж

Європейське Відродження

Мікеланджело

Буонаротті.

Страшний

(букв. останній) суд.

1537 – 1541 р. р.

Символ завершення
епохи Ренесансу

Мовознавство доби Відродження, Реформації, Просвітництва

- Розширення відомостей про мови світу;
- Вивчення літератури на давн.-гр., латині;
- Богословський інтерес до арамейської мови “Старого заповіту” → класична та семітська філологія;
- Раціоналістичні тенденції → проекти штучних мов;
- Тлумачення класичних творів → філологія (Р. та Г. Стефануси, Ю.Ц. та Й.Ю. Скалігери)

Мовознавство доби Відродження, Реформації, Просвітництва

Переклади:

Старий заповіт з арамейської мови

Новий заповіт з давньогрецької мови

розвиток нових мов

Мовознавство доби Відродження, Реформації, Просвітництва

Географічні відкриття багатомовні словники:

Петро Паллас “Сравнительные словари всех языков и наречий” – переклад рос. слів на **200** мов і діалектів (1786 – 1787 р. р.);

Аделунг і Фатер “Мітрідат, або загальне мовознавство” – бібліографічні вказівки про **500** мов та переклад на них молитви “Отче наш”

Пор-Рояль

Церква та руїни абатства янсеністського монастиря в Пор-Роялі

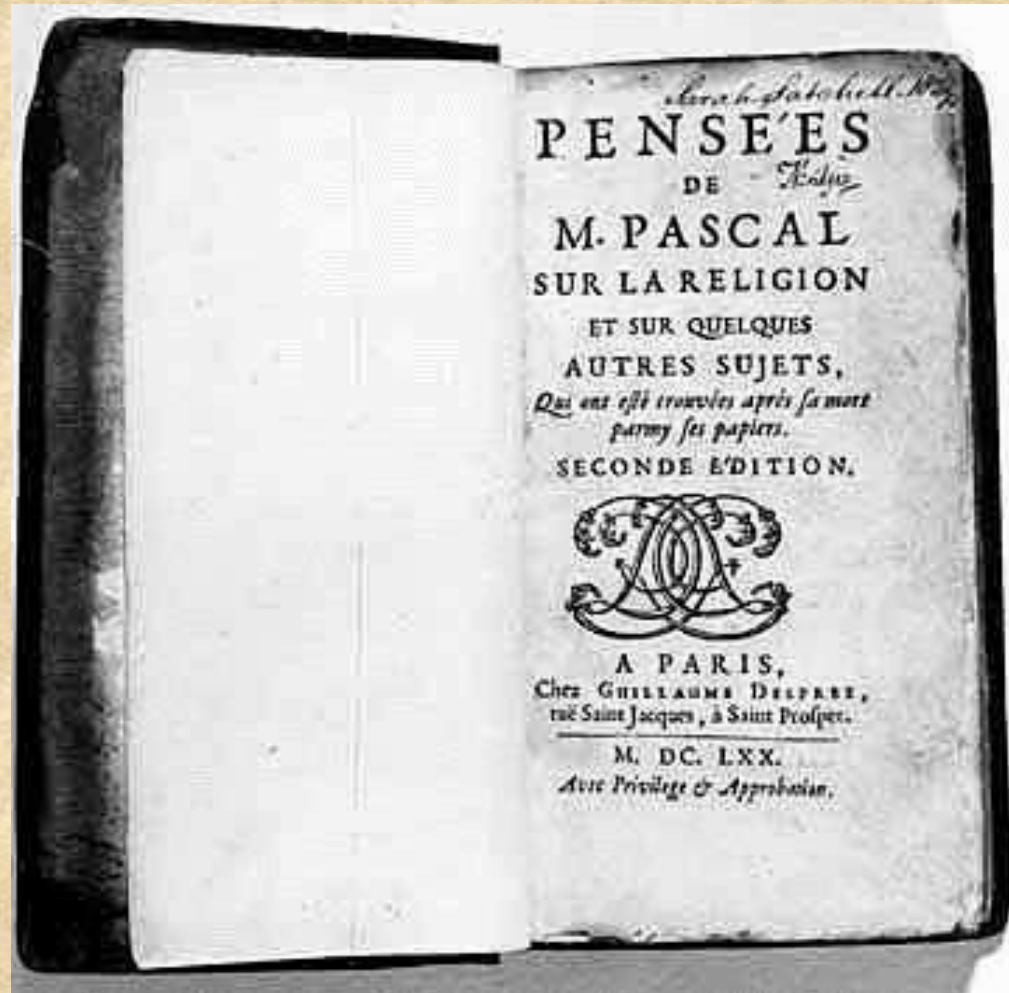

Пор-Рояль

Янсеністи

Пор-Рояль

Пор-Рояль

Дочка Антуана Арно,
французький релігійний діяч,
XVII ст.,
Настоятельниця
монастиря Пор-Рояль,
1591 – 1661 р.р.

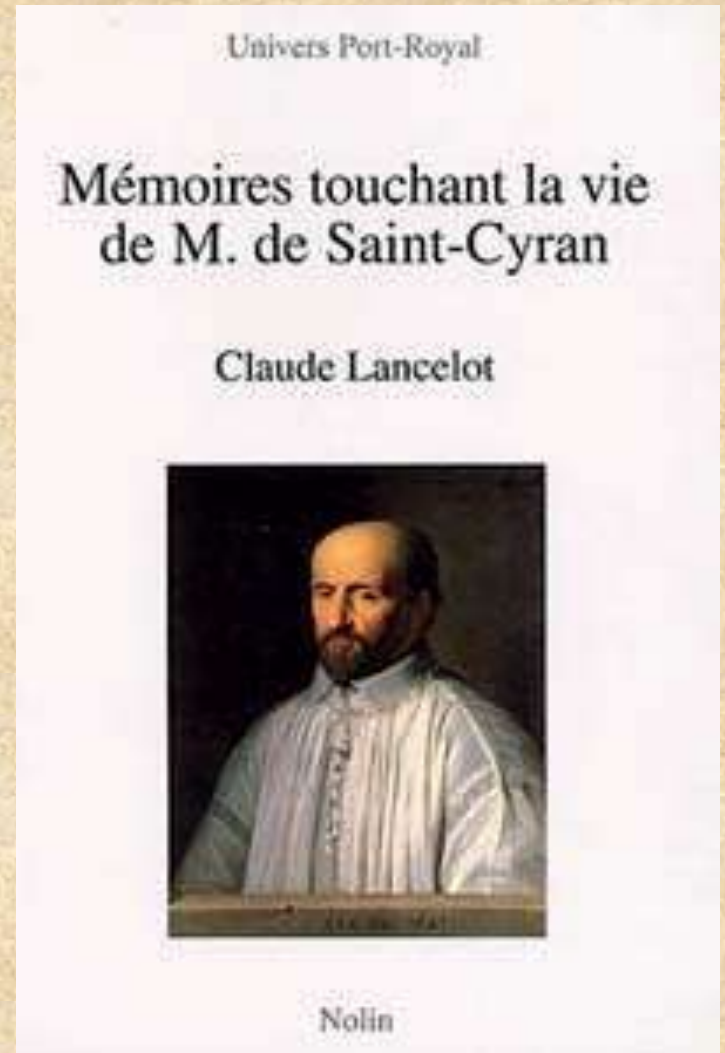

Пор-Рояль

Антуан Арно (1612 – 1694)

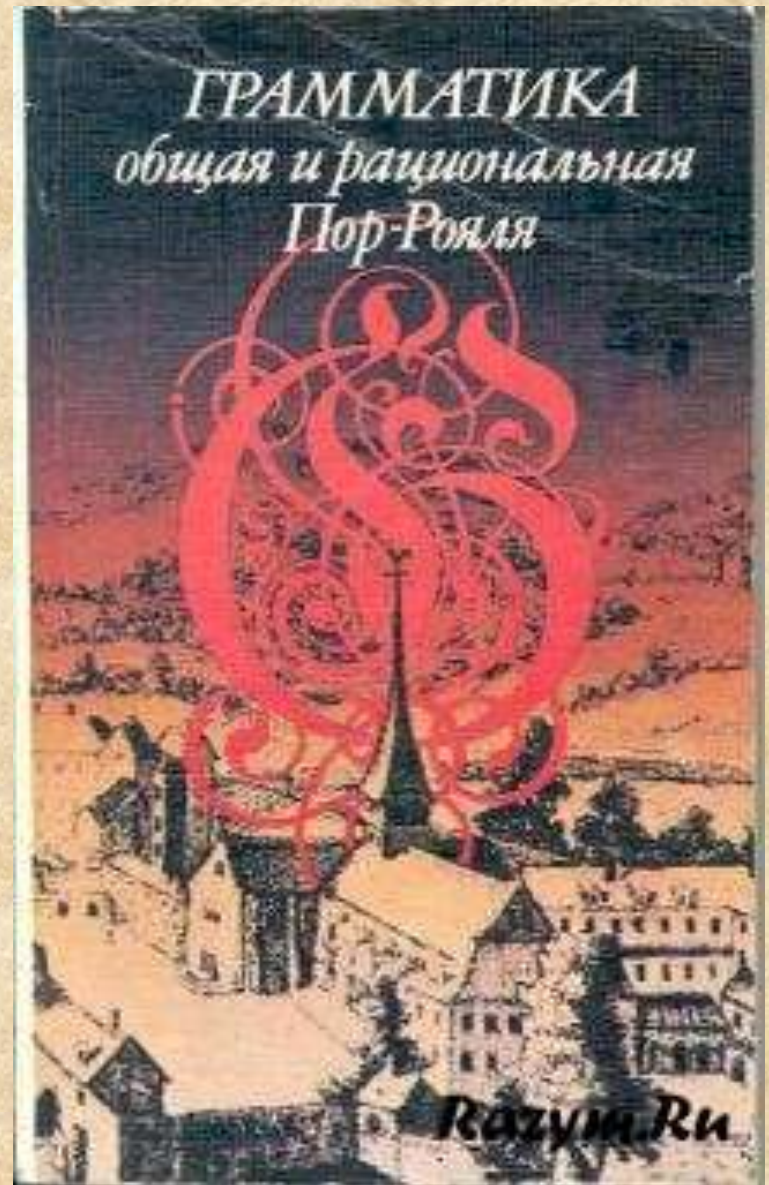
Клод Лансло (1615 – 1695)

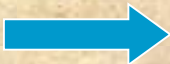
Грамматика Пор-Рояля

Грамматика общая и рациональная, содержащая основы искусства речи, изложенные ясным и естественным образом, толкование общего в языках и главные различия между ними, а также – многочисленные новые замечания о французском языке, написанная Антуаном Арно и Клодом Лансло

1660 р.

Граматика Пор-Рояля

- Філософська основа – погляди Р.Декарта;
- Прямий зв'язок між граматиною (К.Лансло) та логікою (А.Арно);
- Одна логіка одна граматика;
- Логічні категорії *поняття, судження, умовивід* переносили на мову;
- Ототожнювали мовні одиниці (слова, речення) з логічними;
- Надавали мовним одиницям властивостей “усезагальності”

Грамматика Пор-Рояля

Розбіжності між граматиною й логікою

**Речення: “Невидимий Бог створив
видимий світ”**

**Судження: 1) Бог невидимий;
2) Він створив світ;
3) світ видимий.**

Грамматика Пор-Рояля

- XVII – XVIII ст. – масове наслідування;
- XIX – перша половина XX – огуда;
- Тепер – реабілітація та висока оцінка (Р.Лакофф, Н.Хомський та ін.);
- Нові видання (напр., Москва, 1990, Ленінград, 1991 з коментарями);
- Послідовники: К.Беккер, Ф.І.Буслаєв, Н.Хомський та ін.

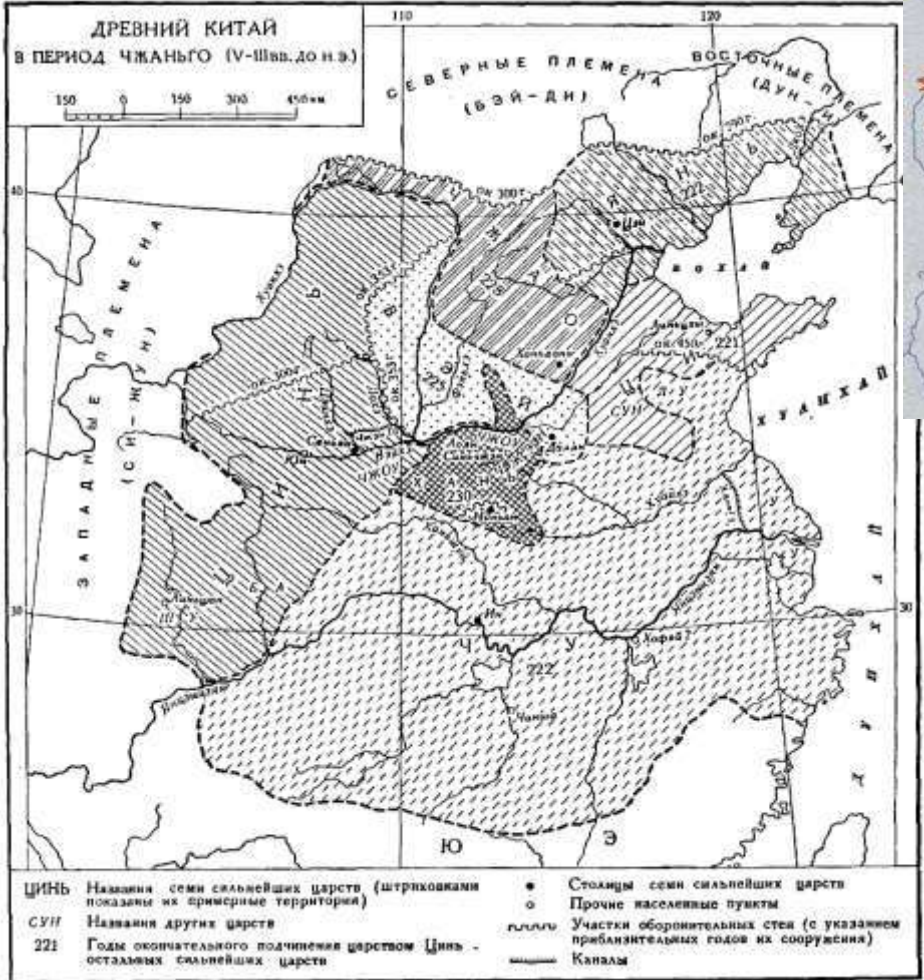
... книга ця важлива для нас не своїми недосконаlostями, а прозріннями, що проклали (а почасти лише задовго передрекли) нові шляхи в науці.

Ю.С.Маслов

Китай

Китай

Китай

Китай (мистецтво)

Фарфор

Живопис гунбі

Китай (мистецтво)

Сучжоуська вишивка

Паперова тканина

Китай (наука)

Покровитель медицины

Сейсмограф

Китайська лінгвістична традиція

Київське Гартуманське шрифтом	Покрокова форма	Словосполука	Ліній	Кайшу	Цяньшю (скорочена)	Сяньшю (журова)	Сокращенные написание	
𠂇	𠂇	馬	馬	馬	馬	馬	馬	лошадь
𠂇	𠂇	魚	魚	魚	魚	魚	魚	рыба
𠂇	𠂇	鹿	鹿	鹿	鹿	鹿	鹿	олень
𠂇	𠂇	虎	虎	虎	虎	虎	虎	тигр
𠂇	𠂇	象	象	象	象	象	象	слон
𠂇	𠂇	龜	龜	龜	龜	龜	龜	черепаха
𠂇	𠂇	日	日	日	日	日	日	солнце
𠂇	𠂇	月	月	月	月	月	月	луна
𠂇	𠂇	山	山	山	山	山	山	гора
𠂇	𠂇	水	水	水	水	水	水	вода
𠂇	𠂇	火	火	火	火	火	火	огонь
𠂇	𠂇	雨	雨	雨	雨	雨	雨	дождь
𠂇	𠂇	車	車	車	車	車	車	телега

Китайська лінгвістична традиція

- Виникла незалежно від інших;
- Зумовлена характером китайської (коренева будова) мови та ієрогліфічною писемністю (виникла у середині 2-го тис. до н.е.)

Китайська лінгвістична традиція

- Предмет мовознавства – **склад**, межі якого, як правило, збігаються з межами **морфем і слів**;
- Класифікація складів – **за римами** (фонетична подібність), **за тонами**, **за характером ініціалі** (початковий приголосний) і **фіналі** (за кінцевим звуком), **за рядами** (“денками”);
- Складання таблиць зі складами

Китайська лінгвістична традиція

- *Словники рим* з III ст. н.е.

1008 р. : “Гуань юань” – 206 рим;

- З V ст. н.е. виділили тони (рівний, висхідний, падаючий, вхідний);

- *Фонетичні таблиці рим* – протиставлення звуків (уявлення про фонологічну систему мови)

1161 р. “Юнь дзин” (“Дзеркало рим”) – 43 таблиці

Ініціалі

- Губні;
- язикові (у нас передньоязикові проривні);
- передньозубні (у нас афrikати та передньоязикові щілинні);
- задньозубні (у нас задньоязикові)
- гортанні;
- звуки, що підвищують тон, – “чисті”;
- звуки, що понижують тон, – “мутні”.

З часом – різна кількість рим і таблиць.

Стара система (106 одиниць) – у класичній поезії

Лексикографія

Сюй Шень

- З кінця I тис. до н .е.
- 121 р. “Шовень дзедзи” (“Тлумачення імен”)

Сюй Шеня – 9353
ієрогліфа

за 540 ключами

- Проіснував до XX ст.
(тепер бл. 50 тисяч
ієрогліфів)

Грамотологія

- Вчення про писемність;
- зародилося у II ст. до н. е.,
розвинулося у I – II ст. н. е.;
- незалежно від сторонніх впливів;
- каліграфія – мистецтво.

Японія (древня архітектура)

Японія (архітектура)

Японія (військове мистецтво)

Самураї

Асіґару

Японія (мистецтво)

Тотова Хоккі (1780 – 1850) “Велична хвиля над Канагавою”

Японія (мистецтво)

Тотова Хоккі (1780 – 1850)

“Червоний Фудзі, овіюваний свіжим ранішнім вітром”

Японія (мистецтво)

Гравюра укійо-е

Японська лінгвістична традиція

Періоди:

- 1) Від виникнення японської писемності (VIII – X ст.) до середини XIX ст.
- 2) творче освоєння європейського мовознавства (від середини XIX ст. до цього часу)

Японська лінгвістична традиція

Перший період :

- створення національної писемності (кана);
- знайомство з ієрогліфікою;
- освоєння певних ідей китайського та індійського мовознавства

Японська лінгвістична традиція

Перший період :

- з кінця X по XVII ст. – лексикологія (необхідність коментування пам'яток);
- семасіологія;
- етимологізування;
- історія орфографії;
- з кінця XVII до XIX ст. – історична фонетика та оригінальне вчення про граматичну будову мови

Японська лінгвістична традиція

Другий період:

- **Мотоорі Норінаґа (1730 – 1801) – теоретик нового підходу до морфології японської мови;**
- **Тодзьо Ґімон (1786 – 1843) – традиційна теорія про систему частин мови та дієвідмінювання**

Мотоорі Норінаґа

яп. 本居宣長, もとおりのりなが

21 06.1730 – 5.11.1801

Японський

поет, філолог і лінгвіст

- Вивчав древню японську літературу.
- Уклав коментарі до «Кодзікі» («Записи про справи древності»; 712).
- Ідеалізував державний лад древньої (імператорської) Японії: виступаючи проти сьогунату, закликав відродити культ імператора та синтоїзм.

Японська лінгвістична традиція

Другий період:

**Мотокі Токієда (1900 – 1967) – теоретик
школи мовного існування**

- загальне мовознавство;
- соціолінгвістика;
- історія мови;
- Стилістика.

Головна праця –

“Основи японського мовознавства” (1941)

Японська лінгвістична традиція

Школа мовного існування Мотокі Токіеда

- мова – нейрофізіологічний процес (заперечення Соссюра);
- опис мови: з позиції дослідника та з позиції суб'єкта;
- останній підхід відповідає природі мови;
- вивчення мовних ситуацій;
- основа сучасного японського мовознавства.

Дякую за увагу!

Теорія, історія і методи лінгвістики

**Курс лекцій
для студентів-філологів освітньо-
кваліфікаційного рівня *магістра*
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка
Викладач професор Т.Є.Недашківська**

Тема

**Порівняльно-історичне
мовознавство та
філософія мови**

План

1. Формування порівняльно-історичного методу (20 – 70-ті роки XIX ст.).
2. В. фон Гумбольдт – творець загального мовознавства.
3. Проблема прамови. А.Шлейхер.
4. *Для самостійного опрацювання.*
Зародження германістики (брати Грімм)
та славістики (О.Х.Востоков).

Загальні умови виникнення компаративістики

- Знайомство з санскритом (к. XVIII ст.)
- Загальнонауковий контекст: перші класифікації й таксономії
- Порівняння фактів • → висновки
- Принцип історизму
- Факти • → ланцюжок розвитку
- Теорія Дарвіна (1859 р.)
- Поняття системи

Порівняльно-історичний метод

- Головний принцип – історизм
- Засіб дослідження – порівняння

**Остаточне відокремлення
мовознавства від філософії й
логіки**

Періодизація компаративістики за А.М.Кондрашовим

- 1. Від зародження до молодогограматизму
(1-ша чверть XIX – 1870 р.).**
- 2. Панування молодогограматичних поглядів
(70 – 90-і р.р. XIX ст.).**
- 3. Від молодогограматиків до Ф. де Соссюра
та розшифрування хетських пам'яток
(кінець XIX – початок XX ст.).**
- 4. Від Ф. де Соссюра до наших днів.**

Франц Бопп (1791 – 1867), *Franz Bopp, Німеччина*

- Уперше створив порівняльну граматику на основі зближення санскриту і мов Європи
- “Про систему дієвідмінювання санскритської мови у порівнянні з такою грецької, латинської, перської та германської мов” (1816)

Погляди Ф. Боппа

- Мета – реконструюючи першопочатковий вигляд форм, пояснити явища однієї мови за допомогою фактів інших мов
- Основа – дієслівна флексія
- Вважав, що з'ясовує “первісний” стан мови
- Уперше побудував загальну теорію порівняння (до нього Джонс і Шлегель)

Хибні думки Ф. Боппа

- Спочатку слова творилися з односкладних коренів – дієслівних або займенникових

as “бути”

ta “той”

tan “розтягувати”

ma “мій”

- Флексії – аглютиновані корені
- Санскрит – найдавніша мова
- Розвиток мов – занепад

Расмус Крістіан Раск (1787 – 1832), *Rasmus Christian Rask, Данія*

- Працював незалежно від Ф.Боппа
- “Дослідження в галузі давньопівнічної мови, або Походження ісландської мови” (написав у 1814, видав у 1818 р.)

Погляди Р. Раска

- Відкрив подібність германських мов з грецькою, латинською та балто-слов'янськими
- При порівнянні розмежовує лексику та граматику
- Не прагнув відновлювати праформи
- Мова доісторичних часів у Європі – давньоофракійська (грецька та латинська – єдині її пережитки)

А. Мейє про Р. Раска

“Раск значно поступається Боппу в тому відношенні, що не залучає санскриту, але він указує на споконвічну тотожність наближуваних мов, не захоплюючись даремними спробами пояснення першопочаткових форм; він задовольняється, наприклад, твердженням, що кожне закінчення ісландської мови можна в більш чи менш ясному вигляді відшукати в грецькій і в латинській, і в цьому відношенні його книга більш наукова та менш застаріла, ніж твори Боппа”

**Вільгельм фон Гумбольдт (1767 – 1835),
*Friedrich Wilhelm Christian Karl Ferdinand
Freiherr von Humboldt, Німеччина***

- Історик, філософ, юрист, державний діяч, дипломат, поет, філолог, лінгвіст
- “Про мову каві на острові Ява” (1836 – 1839)
- Вступ до цієї монографії
“Про різницю в будові людських мов та її вплив на духовний розвиток людського роду”

Філософія мови В. фон Гумбольдта

- Для лінгвістики має те ж значення, що Іммануїл Кант і Георг Вільгельм Фрідріх Гегель для філософії
- Мислення є не суто логічним, а вербально-логічним
- Мова функціонує як позначення предметів і засіб спілкування
- Методика окремого та загального: **суб'єктивне / об'єктивне**, **мова / мислення**, **діяльність / дія**, **загальне (колективне) / особливе (індивідуальне)**

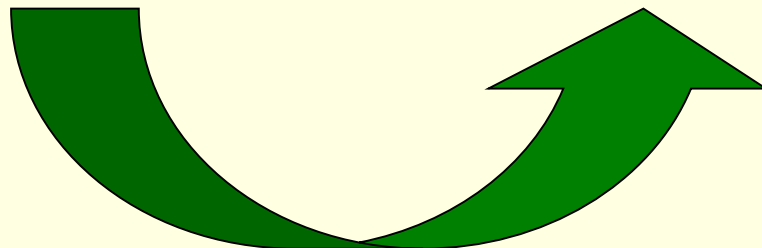
Філософія мови – методологія МОВОЗНАВСТВА

■ В. фон Гумбольдт
здолав недоліки
попередників :
логічне розуміння
мислення

мова – форма без змісту
вивчення лише
класичних мов

відрив історії мови від
історії культури, народу

**Принципи
філософії мови**

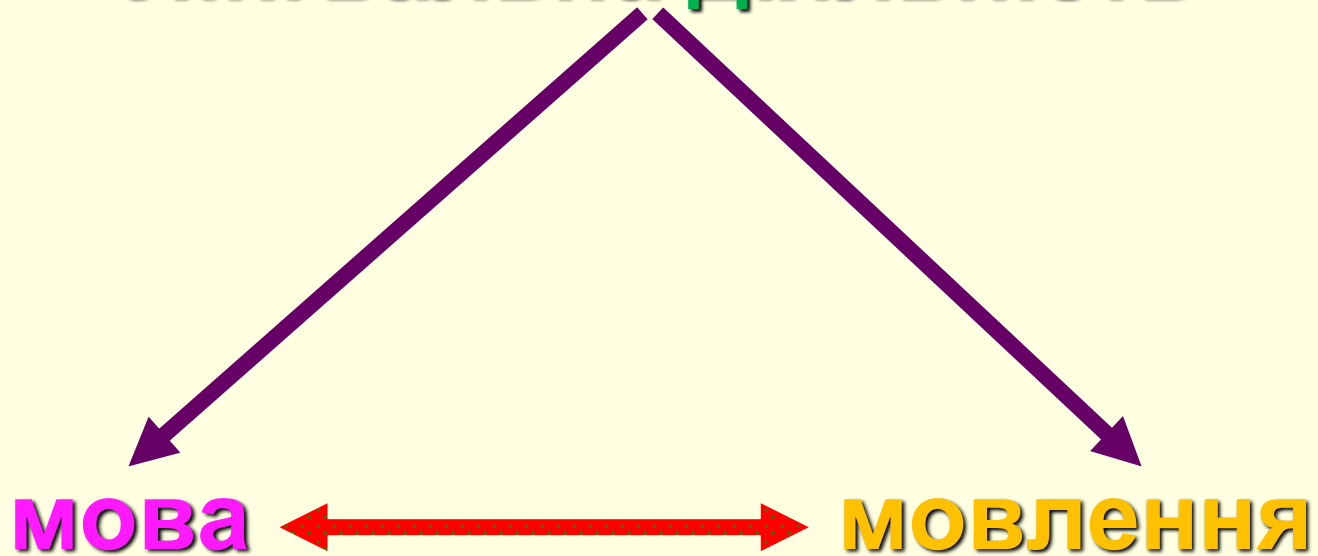

Принципи філософії мови:

МОВА ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ

- Мова – **“безмежна діяльність духу”**, що прагне перетворити звук на вираження думки
- **Розвиток** – форма існування мови
- **Активність** мови – знаряддя мисленнєвої діяльності
- Єдність **мови та мислення**
- Взаємозв'язок **мови та “народного духу”**

Лінгвальна діяльність

Принципи філософії мови:

мова – “дух народу”

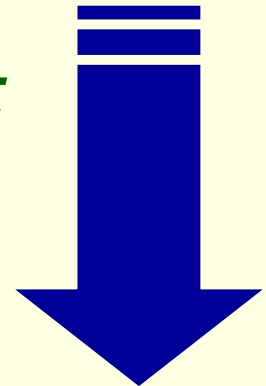
- Суспільна природа мови – **національна**
- **“Ідеальне”** знаходиться **“в душах і розумі людей”**
- **Ідеальне** – це **загальнонародне мислення**
- **Мовне мислення** – **третя сила** (поряд із **загальнолюдською, або логічною, та індивідуально-психологічною**) – **мовна свідомість**, яка підкоряє собі людину, доки вона знає одну мову, мислить крізь призму рідної мови

**“Мова народу є його дух,
і дух народу є його мова”**

Принципи філософії мови:

форма мови

- Мова *відносно самотійна* стосовно мислення, діяльності, мовлення
- **Форма постійна: : вияви різноманітні**
 - *“постійне та одноманітне в діяльності духу, що підносить артикульований звук до рівня вираження думки”;*
 - *мова не агрегат слів, а система;*
 - *форма мови – єдність двох планів: матеріального й ідеального;*
 - *форма надає мові сталості*

Принципи філософії мови:

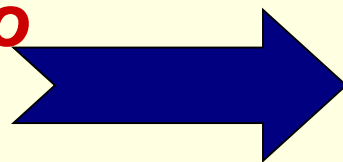
форма мови

■ **Зовнішня** форма –
матерія мови:

звуки, що
використовуються
для творення коренів
і основ,

граматичні й
етимологічні форми

Мова реперезентує
поняття про
предмети

■ **Внутрішня** форма –
організація мовних
структур,
спосіб **об'єктивації**
думки в мові,
вираження **народного**
духу

Слон: двохзубий, який
має **руку**, який **двічі**
п'є (один предмет – різні
поняття)

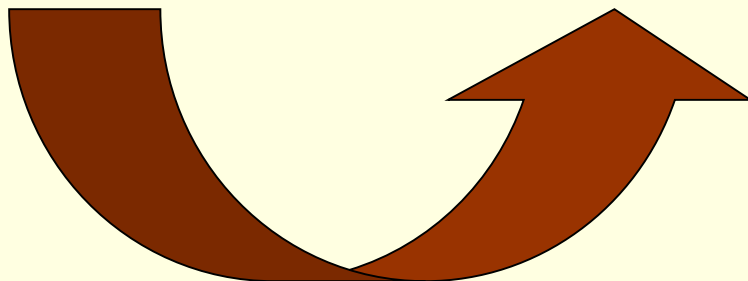
Принципи філософії мови:

ТИПИ МОВ

■ Тип – спільне в будові слів і речень

типологічна
класифікація

- **Типи** (стадії розвитку з погляду “духу”) **мов**:
- **кореневі** (китайська, бірманська);
 - **аглютинативні** (турецька, казахська);
 - **полісинтетичні** (чукотська, індіанські);
 - **флексивні** (грецька, латинська, сучасні європейські)

Вплив В. фон Гумбольдта

■ Гумбольдтіанство:

Г. Штейнталь

О.О. Потебня

І.О. Бодуен де Куртене

Дж. Грінберг

Ф. де Соссюр

Е. Сепір

Н. Хомський

■ Неогумбольдтіанство:

Л. Вейсгербер

Б. Уорф

Структура мовознавства

- **Загальне мовознавство**
- **Порівняльно-історичне мовознавство**
- **Окреме мовознавство**

Август Шлейхер (1821 - 1868)

August Schleicher, Німеччина

- Лінгвіст, захоплювався ботанікою та філософією
- Дарвініст у мовознавстві
- “Про морфологію мови” (1859)
- “Компендіум порівняльної граматики індоєвропейських мов” (1861 – 1862)
- “Теорія Дарвіна у застосуванні до науки про мову” (1863, рос переклад 1864)

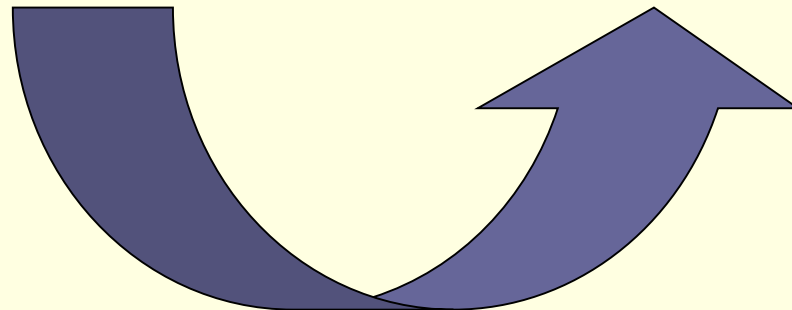
Морфологічні типи мови за А.Шлейхером (морфологія)

- Морфологічний тип визначається будовою слова: слово виражає значення (“корінь”) і відношення (“суфікс”)

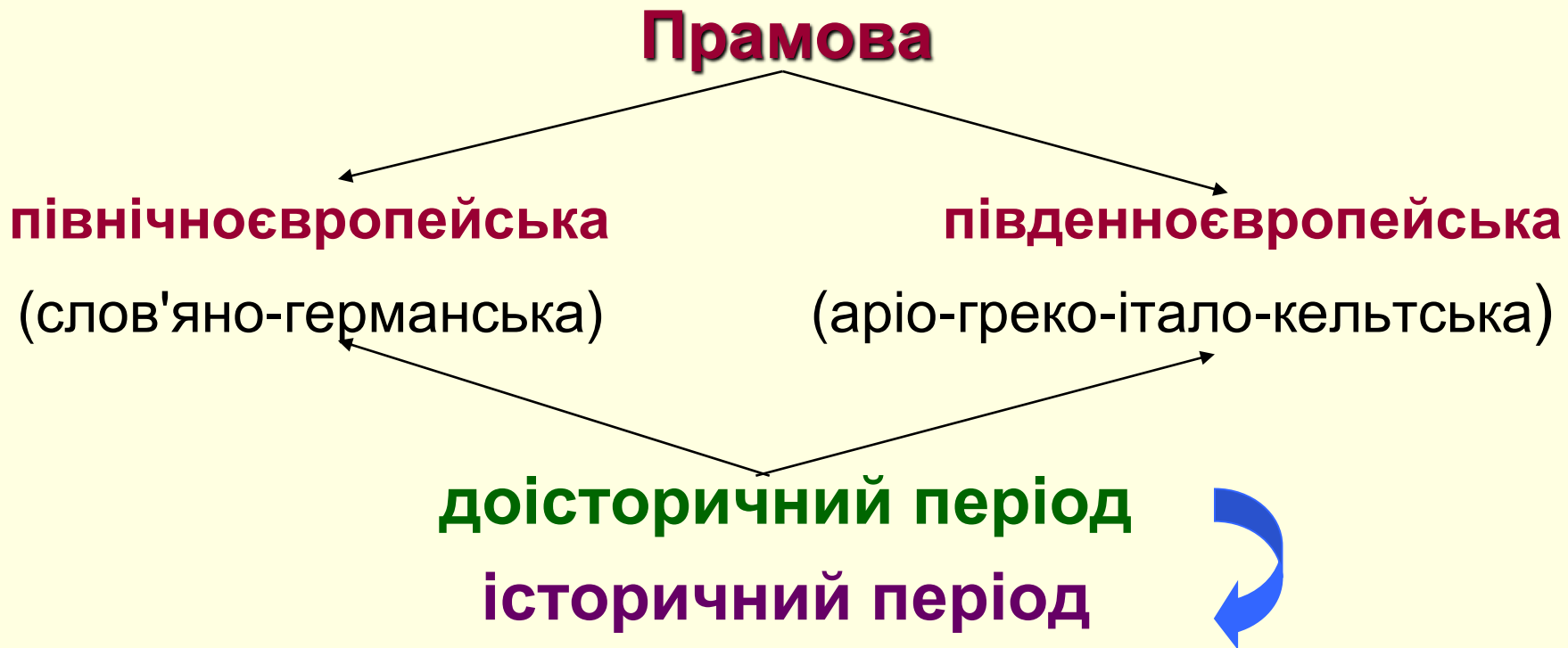

- *Можливі три типи комбінацій значення та відношення*

1. **Кореневі** мови мають лише значення (корені)
2. **Аглютинуючі** мови виражають значення (корені) і відношення (афікси)
3. **Флективні** мови утворюють у слові єдність значення та відношення

Теорія генеалогічного дерева індоєвропейських мов

найближчий до індоєвропейської санскрит,
найвіддаленіші – германські та балто-слов'янські прамови

Прамова та її реконструкція

Прамова – не історична реальність, а **уявлення** про звукову систему та систему форм слова, **модель**, необхідна для динамічного розгляду матеріалу індоєвропейських мов

Завдання компаративістики – відновлення праформ (* введений А.Шлейхером)

Реконструйована праформа ідеальна

Методика реконструкції

санскр. *pita*,
лат. *pater*,
готськ. *fadas*,
давн.-ісл. *fadir*

праформами могли бути

**pate* або **pater*

Ідеальна форма **pater*:

оскільки в індоєвр. мові передбачалися 3 голосні (*a, i, u*), а Н. в. імені мав показник *-s*, тоді ідеальна праформа – **patars*, хоч це і заперечують факти індоєвропейських мов

Натуралістична теорія А. Шлейхера

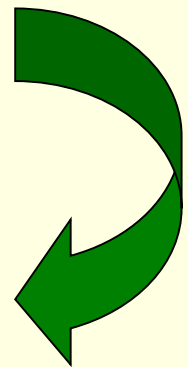
- *“Мови – це природні організми, які виникли без участі людської волі, виростили та розвинулися за певними законами й у свою чергу старіють і вмирають”*

Натуралістична теорія А. Шлейхера

- *“Життя мови”, як і життя природи, є розвиток, а не історія;*
- *Зростання було лише в доісторичний період, а справжнє життя виявляється тільки в діалектах;*
- *Історичний період – розпад форм, старіння та вмирання форм і самої мови;*
- *Літературно-писемні форми – штучні утворення.*

Натуралістична теорія А. Шлейхера

- ***“У природознавців можна навчитися усвідомленню того, що для науки має значення тільки факт, встановлений за допомогою надійного, строго об'єктивного спостереження, й оснований на такому факті правильний висновок”***
підпорядкування дослідника об'єкту дослідження

Досягнення компаративістики на першому етапі

- Формулювання принципу *історизму*
- Винайдення процедури *порівняння*
- *Виокремлення* мовознавства
- *Виділення розділів* лінгвістики

Дякую за увагу!

Теорія, історія і методи лінгвістики

Курс лекцій

для студентів-філологів освітньо-
кваліфікаційного рівня *магістра*

ННІ філології та журналістики

ЖДУ імені Івана Франка

Викладач професор Т.Є.Недашківська

Тема

**Мовознавство
XIX століття**

План

1. Логічний (логіко-граматичний) напрямок (К.Беккер, Ф.І.Буслаєв).
2. Психологічний напрямок (Г.Штейнталь, О.О.Потебня).
3. Молодограматизм (К.Бругман, Г.Остгоф).
4. *Для самостійного опрацювання.*
 - **Неограматизм (Казанська і Московська лінгвістичні школи).**
 - **Вітчизняне мовознавство.**

Логічний напрямок

Умови формування

- Подолання
однобічних
натуралістичних
тенденцій;
- Ствердження
принципу історизму;
- Розуміння
соціальності мови;
- Противага
психологічному

Провідні риси

- Реакція на граматику
Пор-Рояля;
- Акцент на
національній
специфіці мовної
форми;
- Єдність логічного й
історичного;
- Переважний інтерес
до синтаксису

Карл Фердинанд Беккер (1775 – 1849) *Karl Ferdinand Becker*, Німеччина

- «Німецький словотвір» (*Die deutsche Wortbildung*), 1824 р.;
- «Німецьке мовознавство» (*Die Deutsche Sprachlehre*) і «Організм мови» (*Der Organismus der Sprache*), 1827 р.

Погляди К. Беккера

- Застосував закони логіки до німецької мови (сучасної для Беккера);
- Мова – система полярних протилежностей;
- Протилежності взаємно обумовлені та необхідні для розвитку організму як цілого;
- Учення про речення переніс із логіки та стилістики у граматику;
- Розрізнив частини мови та члени речення.

Федір Іванович Буслаєв (1818 – 1897)

- *Компаративіст*
- «Опыт исторической грамматики русского языка», ч. 1, 2; 1858 р.
- «О преподавании отечественного языка», 1867 р.

Федір Іванович Буслаєв

- «...речь ... плод тысячелетнего исторического движения и множества переворотов»
- «Язык – не только выражение мыслительности народной, но и всего быта, нравов и поверий, страны и истории народа... Все, что развивается в языке органически само из себя, есть выражение народного ума и быта »

Логічні основи поглядів Ф.І.Буслаєва

Мова

Мислення

- Складність відношень;
- Додатковий паралелізм;
- Функція мови – виражати думку словами;
- Відсутність якісних відмінностей;
- Проти змішування;
- Речення – виражене словами судження.

Періоди розвитку мови

Найдавніший

**мовна творчість,
усвідомленість у
виборі грам.
форм**

*панування
морфології*

Найпізніший

**вмираючий
організм**

*панування
синтаксису*

Розуміння системності

- “Всё построение языка, от отдельного звука до предложения и сочетания предложений, представляет нам живую связь отдельных членов, дополняющих друг друга и образующих одно целое, которое в свою очередь даёт смысл и значение каждому из этих членов”.
- Мова сполучає різночасові явища

Значення поглядів Ф.І.Буслаєва для компаративістики

- Тісний зв'язок історизму та порівняння;
- Реконструював прамову;
- Рос. мову розглядав у зв'язку з нім., готськ., лат., санскр.;
- Санскрит – не прामова, у рос. є давніші форми;
- Створив історичну граматику російської мови;
- Історичні граматики – у практичне вивчення мови;
- Дослідження не лише книжної мови, а й говірок, вірувань, переказів, легенд.
- **!!! Спочатку (історично) слово сприймалося свідомо, потім – несвідомо: “преграда между фактами из истории языка и из истории народа”**

Вияв логічного підґрунтя в поглядах Ф.І.Буслаєва

- **Грамматика має спиратися на логічні начала;**
- **Логіко-формальна основа речення – підмет і присудок;**
- **Вчення про скорочення та злиття речень;**
- **Вчення про другорядні члени речення;**
- **Логіко-семантичні ознаки – провідні (сучасні дослідники відносять їх до методики аналізу)**

Логіка і граматики

- **Філософія мови як логічна проблема;**
- **Мовна семантика ототожнюється з логічними категоріями й операціями, а мовні форми – з логічними формами мислення;**
- **Вивчення універсальних властивостей мови;**
- **Мислення має статичні, постійні та загальні для всіх форми;**
- **Основна одиниця мови – речення, категорія– частина мови;**
- **Завдання граматики – виявити відповідність мовних форм логічним категоріям.**

Психологічний напрямок

Умови формування

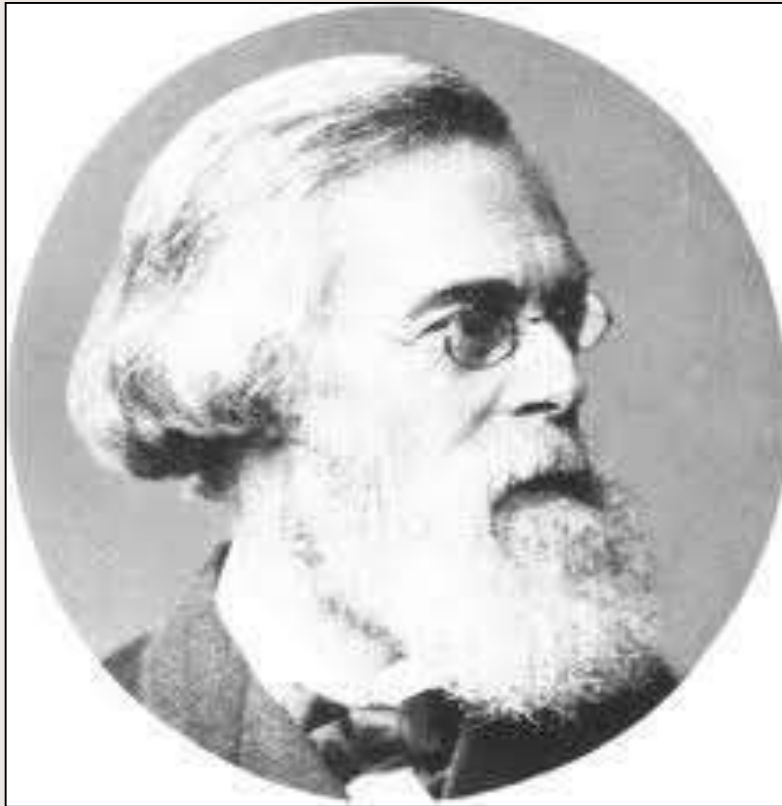
- Подолання
однобічних
натуралістичних і
логічних тенденцій;
- Ствердження
принципу історизму;
- Розуміння мови як
культурно-
психічного явища;
- Противага
логічному

Провідні риси

- Витоки у В. фон
Гумбольдта (активний
і семантичний
характер мовленнєвої
діяльності);
- Зв'язок мисленнєвої
діяльності з
психологією
мовлення;
- Переважний інтерес до
синтаксису

Хейман Штейнталь (1823 – 1899)

Heumann Steinthal, *Німеччина*

- “Класифікація мов як розвиток мовної ідеї” (*Klassifikation der Sprachen, dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee*), 1850 р.;
- “Походження мови”, 1851 р.

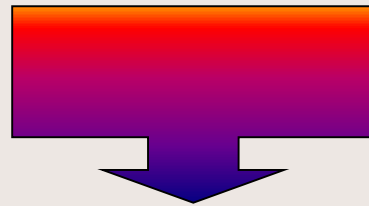
Досягнення Х.Штейнтала

- Розвиток учення про **мову** як **діяльність індивіда** та **відображення народної психології**;

- Закони **руху уявлень** (зводяться до вивчення розвитку мови та мислення **індивіда та суспільства**):

- 1.Мовлення-говоріння та здатність говорити.

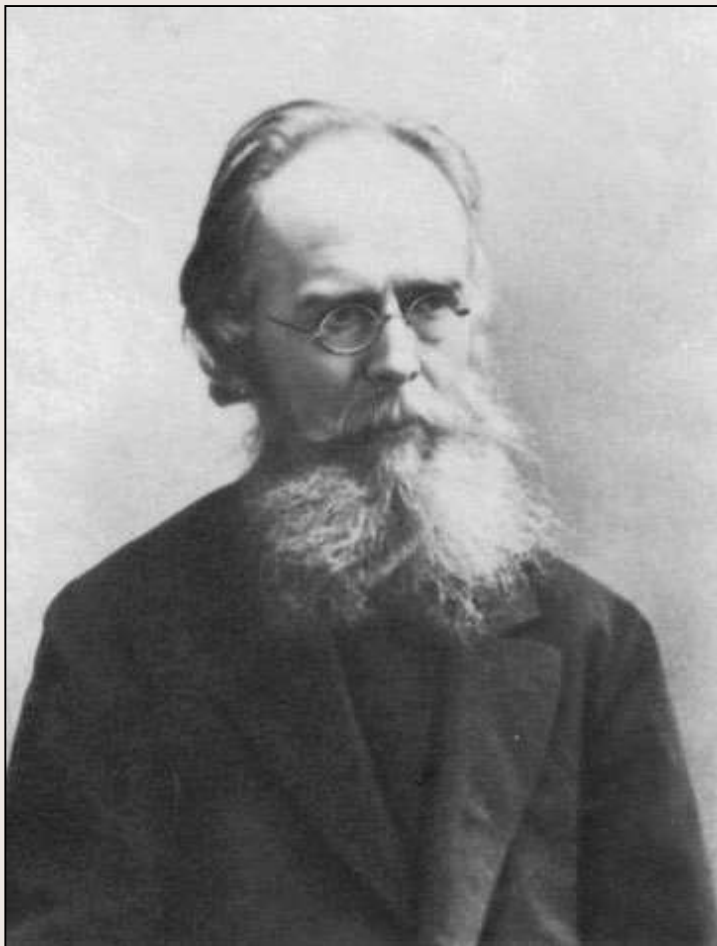
- 2.Розвиток мови у суспільстві.

Мовознавство має спиратися як на психологію індивіда, так і на психологію народів, вивчаючи їхні мови

Олександр Опанасович Потебня (1835 – 1891)

(Харківська лінгвістична школа)

- «Мысль и язык», 1862;
- «Из записок по русской грамматике», тт. 1–2. — 1874; т. 3. — 1899; т. 4. — 1941;
- «Психология поэтического и прозаического мышления», 1910;
- «О некоторых символах в славянской народной поэзии». — 2-е изд. — 1914;
- «Из лекций по теории словесности», 1905;
- «Язык и народность», 1895.
- “Слово и миф”, 1989.

Думка і мова

Основи мови:

1. Загальнолюдська – звуки, система знаків думки;
2. Національна (племінна) – немає жодної категорії, обов'язкової для всіх мов;
3. Індивідуальна.

Думка і мова

- Одна народність – спільна мова;
- Різні народи – різні мови;
- Кожна мова – упорядкованість, треба з'ясувати зв'язки; вирване з контексту мертво;
- Мовленнєва діяльність – взаємодія між мовою, знаннями мовця та переданої думки;
- Основне завдання – визначити зв'язки між мовою та мовленням, а не між логічними формами та формами мови

Мова – засіб формування думки

Слово і поняття

- Думка – поняття, за допомогою якого відбувається розуміння;
- Уявлення – образ поняття, слово – символ поняття;
- Поняття відображається багатоярусною структурою слова:

членороздільний звук:: уявлення:: значення

Слово і поняття (продовження)

- Слово – символ, знак значення із сукупністю ознак;
- Уявлення вмотивує значення (**пустеля**, **сонячний** (про колір), **бабахнути**);
- Вмотивовані слова мають внутрішню форму: відношення змісту думки до свідомості (показує, як уявляється власна думка);
- Забувається уявлення – втрачається внутрішня форма

Значення слова і поняття

«Ближайшее значение»

Лінгвістичне

(завдяки йому люди розуміють один одного)

Дуб -а, ч.

1) Багаторічне листяне дерево з міцною деревиною та плодами – жолудями. || Деревина цього дерева.

«Дальнейшее значение»

Екстралінгвістичне

(спеціальне, наукове)

Дуб -а, ч.

3) тех., розм. Речовина, що використовується для вичинки шкіри.

Молодограматичний напрям *(Лейпцігська лінгвістична школа)*

- Другий період у розвитку компаративістики і психологічного мовознавства (70 – 90-ті р.р. ХІХ ст.);
- Виступ проти догм А.Шлейхера;
- Історико-порівняльне психологічне мовознавство;
- Історизм і психологізм – основні принципи

Ф. Царнке так презирливо назвав молодих учених

Герман Пауль (1846 – 1921)

Hermann Otto Theodor Paul, Німеччина

“Принципи історії мови” (*Prinzipien der Sprachgeschichte*), 1880 р.

“Дослідження в області германського вокалізму” (*Untersuchungen über den germanischen vokalismus*), 1879 р.

Карл Бругман (1849 – 1919)

Karl Brugman(n), Німеччина

*“Очерк порівняльної
граматики
індоєвропейських мов”*
(*Grundriß der
vergleichenden Grammatik
der indogermanischen
Sprachen*): т. 1,
«Фонологія» (1886) і т. 2,
«Морфологія» (у 2 ч.,
1888—1892)

Автор 2-х томів із 5-и

Герман Остгоф (1847–1909)

Hermann Osthoff, *Німеччина*

«Морфологічні дослідження в області індоєвропейських мов» («Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen»), 1878–1910).

У співавторстві з К. Бругманом

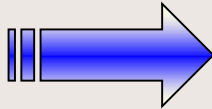
Мовець і узус

- **Мовець – творець мови;**
- **Мовознавство – культурознавча наука;**
- **Мова – не організм, а загальнолюдське встановлення;**
- **Однаковість мовних процесів у мовців спирається на спільне мовне чуття;**
- **Однаковість мовних процесів – основа точного наукового вивчення.**

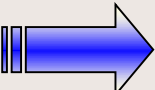
Атомізм молодогограматиків

- **Основне питання – відношення звичаю до індивідуального мовлення;**
- **Основний метод – ретельний опис окремих фактів і факторів і порівняння результатів;**
- **Лінгвіст має знати основні закони та прийоми досліджень у фізиці, фізіології та математиці.**

Діалектологія та лінгвогеографія

- Говірки – живі мови;
- Їх вивчення дає змогу спостерігати послідовне використання мовного матеріалу в мовленні;
- Говірки повніше зберегли життя мови;
- Лінгвогеографія: діалекти та діалектні зони картографування, ізоглоси, ареали поширення тощо.

Принцип історизму

- Найважливіша вимога (історичне в сучасному);
- Істинний предмет історії – не реконструкція, а конкретна фіксована історія;
- Еволюція мови;
- Емпіризм (атомізм) – прагнення охопити великий матеріал на тривалому часовому зрізі (германські, слов'янські, романські мови);
- Діалектне членування прамови : : А.Шлейхер;
- Проблема мовних контактів теорія хвиль

Принципи історичного розвитку й історії мови

Внутрішні закони мови

• **Фонетичні закони**

• **Закон аналогії**

Фонетичні закони

Це зміни, за яких
звук міняється під
впливом сусідніх
звуків, фонетичної
позиції та наголосу

1. Матеріальний характер,
незалежність від смислу:

[ЗМ]ИТИ – [Ш:]ИТИ ::

Т[И]Н – Т[О]Н;

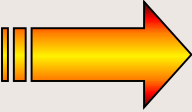

2. Регулярність: кожний
виняток – прихована
регулярність, причина змін –
зручність вимови:

до[Ц:]і,

ти [ЖД]ень – ти [Ж]невий;

3. Соціальна обумовленість
(на відміну від законів
природничих наук)

Асоціація уявлень і закон аналогії

- Асоціація уявлень семантика слів;
- Активний характер лінгвальної діяльності – основа закону аналогії (комбінаторна діяльність на основі асоціації): ніч – ночей : : піч, річ – (-ей);
- Узус – зразки та правила (зразки сильніші за правила) 1-ша дієв. бере, танцює : : 2-га дієвідм. помилково робе, ходе, любе;
- Дія поширюється на різні пласти мови – словотвірні типи, чергування звуків, флексії тощо.

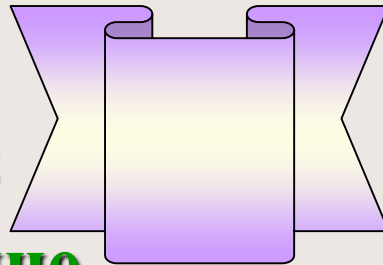
Учення про зміну семантики слів

- Мінливість мови зумовлена індивідуальним носієм, особливо в семантиці слова;
- У семантиці індивідуальне \neq узуальному;
- Відхилення узуального від індивідуального – основа змін.

Лексичне значення

Узуальне

1. Відоме всім;
2. Бідніше;
3. Поняттєве;
4. Багатозначне.

Оказіональне (індивідуальне)

1. Актуальне в контексті;
2. Багатше;
3. Конкретне, предметне;
4. Однозначне.

Види зміни значення

- **Зміна об'єму змісту – напр., компетенція;**
- **Метафоричні зміни – зелений (долар);**
- **Перенос на основі просторових, часових, каузальних зв'язків – стеля (межа можливості), гот (носій субкультури);**
- **Гіпербола, літота, евфемізми – вселенський (патріарх), мікрогрупа, афроамериканець.**

Культурно-історична обумовленість або зміни у змісті поняття не ведуть до зміни значення – гетьман, гімназія

Дякую за увагу!

Теорія, історія і методи лінгвістики

Курс лекцій

для студентів-філологів освітньо-
кваліфікаційного рівня *магістра*

ННІ філології та журналістики

ЖДУ імені Івана Франка

Викладач професор Т.Є.Недашківська

Тема

**Мовознавство
XIX століття**

План

1. Логічний (логіко-граматичний) напрямок (К.Беккер, Ф.І.Буслаєв).
2. Психологічний напрямок (Г.Штейнталь, О.О.Потебня).
3. Молодограматизм (К.Бругман, Г.Остгоф).
4. *Для самостійного опрацювання.*
 - **Неограматизм.**
 - **Вітчизняне мовознавство.**

Логічний напрямок

Умови формування

- Подолання
однобічних
натуралістичних
тенденцій;
- Ствердження
принципу історизму;
- Розуміння
соціальності мови;
- Противага
психологічному

Провідні риси

- Реакція на граматику
Пор-Рояля;
- Акцент на
національній
специфіці мовної
форми;
- Єдність логічного й
історичного;
- Переважний інтерес
до синтаксису

Карл Фердинанд Беккер (1775 – 1849) *Karl Ferdinand Becker*, Німеччина

- «Німецький словотвір» (*Die deutsche Wortbildung*), 1824 р.;
- «Німецьке мовознавство» (*Die Deutsche Sprachlehre*) і «Організм мови» (*Der Organismus der Sprache*), 1827 р.

Погляди К. Беккера

- Застосував закони логіки до німецької мови (сучасної для Беккера);
- Мова – система полярних протилежностей;
- Протилежності взаємно обумовлені та необхідні для розвитку організму як цілого;
- Учення про речення переніс із логіки та стилістики у граматику;
- Розрізнив частини мови та члени речення.

Федір Іванович Буслаєв (1818 – 1897)

- *Компаративіст*
- «Опыт исторической грамматики русского языка», ч. 1, 2; 1858 р.
- «О преподавании отечественного языка», 1867 р.

Федір Іванович Буслаєв

- **«...речь ... плод тысячелетнего исторического движения и множества переворотов»**
- **«Язык – не только выражение мыслительности народной, но и всего быта, нравов и поверий, страны и истории народа... Все, что развивается в языке органически само из себя, есть выражение народного ума и быта »**

Логічні основи поглядів Ф.І.Буслаєва

Мова

Мислення

- Складність відношень;
- Додатковий паралелізм;
- Функція мови – виражати думку словами;
- Відсутність якісних відмінностей;
- Проти змішування;
- Речення – виражене словами судження.

Періоди розвитку мови

Найдавніший

**мовна творчість,
усвідомленість у
виборі грам.
форм**

*панування
морфології*

Найпізніший

**вмираючий
організм**

*панування
синтаксису*

Розуміння системності

- “Всё построение языка, от отдельного звука до предложения и сочетания предложений, представляет нам живую связь отдельных членов, дополняющих друг друга и образующих одно целое, которое в свою очередь даёт смысл и значение каждому из этих членов”.
- Мова сполучає різночасові явища

Значення поглядів Ф.І.Буслаєва для компаративістики

- Тісний зв'язок історизму та порівняння;
- Реконструював прамову;
- Рос. мову розглядав у зв'язку з нім., готськ., лат., санскр.;
- Санскрит – не прामова, у рос. є давніші форми;
- Створив історичну граматику російської мови;
- Історичні граматики – у практичне вивчення мови;
- Дослідження не лише книжної мови, а й говірок, вірувань, переказів, легенд.
- **!!! Спочатку (історично) слово сприймалося свідомо, потім – несвідомо: “преграда между фактами из истории языка и из истории народа”**

Вияв логічного підґрунтя в поглядах Ф.І.Буслаєва

- **Грамматика має спиратися на логічні начала;**
- **Логіко-формальна основа речення – підмет і присудок;**
- **Вчення про скорочення та злиття речень;**
- **Вчення про другорядні члени речення;**
- **Логіко-семантичні ознаки – провідні (сучасні дослідники відносять їх до методики аналізу)**

Логіка і граматики

- **Філософія мови як логічна проблема;**
- **Мовна семантика ототожнюється з логічними категоріями й операціями, а мовні форми – з логічними формами мислення;**
- **Вивчення універсальних властивостей мови;**
- **Мислення має статичні, постійні та загальні для всіх форми;**
- **Основна одиниця мови – речення, категорія– частина мови;**
- **Завдання граматики – виявити відповідність мовних форм логічним категоріям.**

Психологічний напрямок

Умови формування

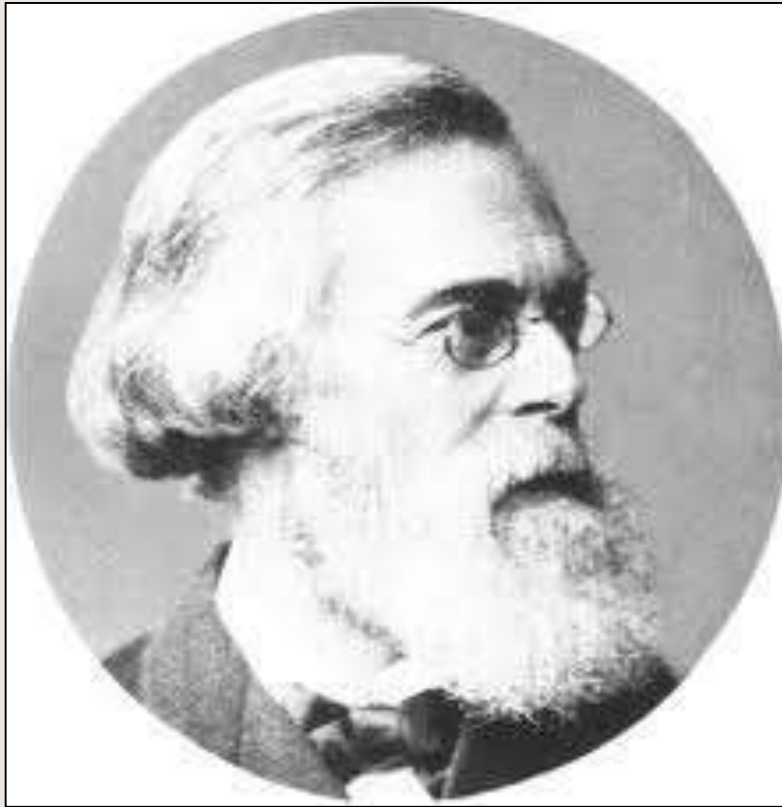
- Подолання
однобічних
натуралістичних і
логічних тенденцій;
- Ствердження
принципу історизму;
- Розуміння мови як
культурно-
психічного явища;
- Противага
логічному

Провідні риси

- Витоки у В. фон
Гумбольдта (активний
і семантичний
характер мовленнєвої
діяльності);
- Зв'язок мисленнєвої
діяльності з
психологією
мовлення;
- Переважний інтерес до
синтаксису

Хейман Штейнталь (1823 – 1899)

Heumann Steinthal, *Німеччина*

- “Класифікація мов як розвиток мовної ідеї” (*Klassifikation der Sprachen, dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee*), 1850 р.;
- “Походження мови”, 1851 р.

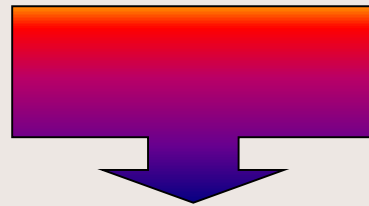
Досягнення Х.Штейнтала

- Розвиток учення про **мову** як **діяльність індивіда** та **відображення народної психології**;

- Закони **руху уявлень** (зводяться до вивчення розвитку мови та мислення **індивіда та суспільства**):

- 1.Мовлення-говоріння та здатність говорити.

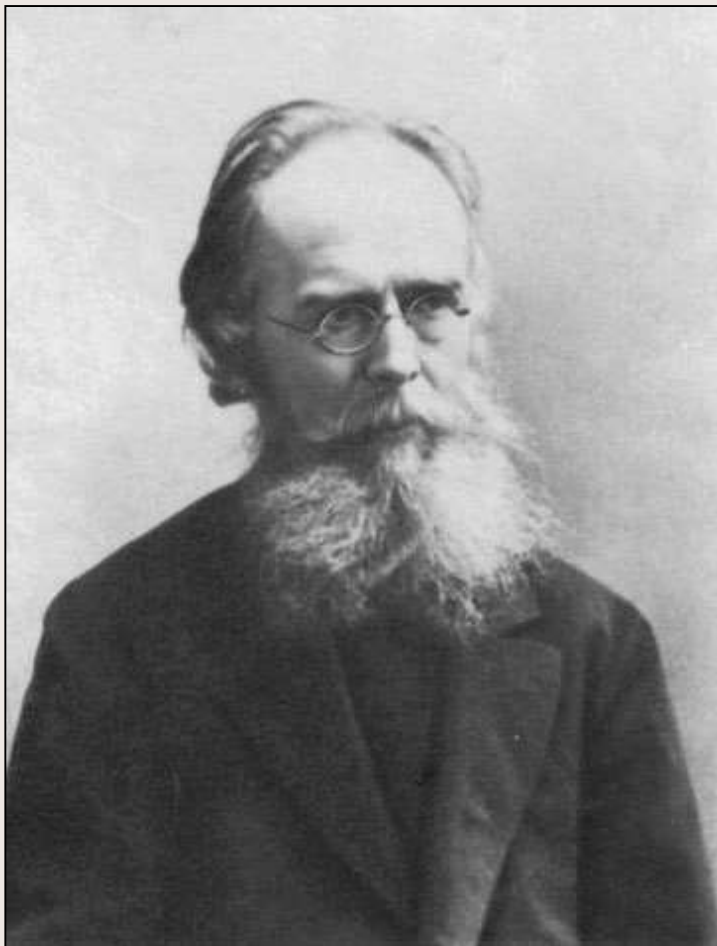
- 2.Розвиток мови у суспільстві.

Мовознавство має спиратися як на психологію індивіда, так і на психологію народів, вивчаючи їхні мови

Олександр Опанасович Потебня (1835 – 1891)

(Харківська лінгвістична школа)

- «Мысль и язык», 1862;
- «Из записок по русской грамматике», тт. 1–2. — 1874; т. 3. — 1899; т. 4. — 1941;
- «Психология поэтического и прозаического мышления», 1910;
- «О некоторых символах в славянской народной поэзии». — 2-е изд. — 1914;
- «Из лекций по теории словесности», 1905;
- «Язык и народность», 1895.
- “Слово и миф”, 1989.

Думка і мова

Основи мови:

1. Загальнолюдська – звуки, система знаків думки;
2. Національна (племінна) – немає жодної категорії, обов'язкової для всіх мов;
3. Індивідуальна.

Думка і мова

- Одна народність – спільна мова;
- Різні народи – різні мови;
- Кожна мова – упорядкованість, треба з'ясувати зв'язки; вирване з контексту мертво;
- Мовленнєва діяльність – взаємодія між мовою, знаннями мовця та переданої думки;
- Основне завдання – визначити зв'язки між мовою та мовленням, а не між логічними формами та формами мови

Мова – засіб формування думки

Слово і поняття

- Думка – поняття, за допомогою якого відбувається розуміння;
- Уявлення – образ поняття, слово – символ поняття;
- Поняття відображається багатоярусною структурою слова:

членороздільний звук:: уявлення:: значення

Слово і поняття (продовження)

- Слово – символ, знак значення із сукупністю ознак;
- Уявлення вмотивує значення (**пустеля**, **сонячний** (про колір), **бабахнути**);
- Вмотивовані слова мають внутрішню форму: відношення змісту думки до свідомості (показує, як уявляється власна думка);
- Забувається уявлення – втрачається внутрішня форма

Значення слова і поняття

«Ближайшее значение»

Лінгвістичне

(завдяки йому люди розуміють один одного)

Дуб -а, ч.

1) Багаторічне листяне дерево з міцною деревиною та плодами – жолудями. || Деревина цього дерева.

«Дальнейшее значение»

Екстралінгвістичне

(спеціальне, наукове)

Дуб -а, ч.

3) тех., розм. Речовина, що використовується для вичинки шкіри.

Молодограматичний напрям (Лейпцігська лінгвістична школа)

- Другий період у розвитку компаративістики і психологічного мовознавства (70 – 90-ті р.р. ХІХ ст.);
- Виступ проти догм А.Шлейхера;
- Історико-порівняльне психологічне мовознавство;
- Історизм і психологізм – основні принципи

Ф. Царнке так презирливо назвав молодих учених

Герман Пауль (1846 – 1921)

Hermann Otto Theodor Paul, Німеччина

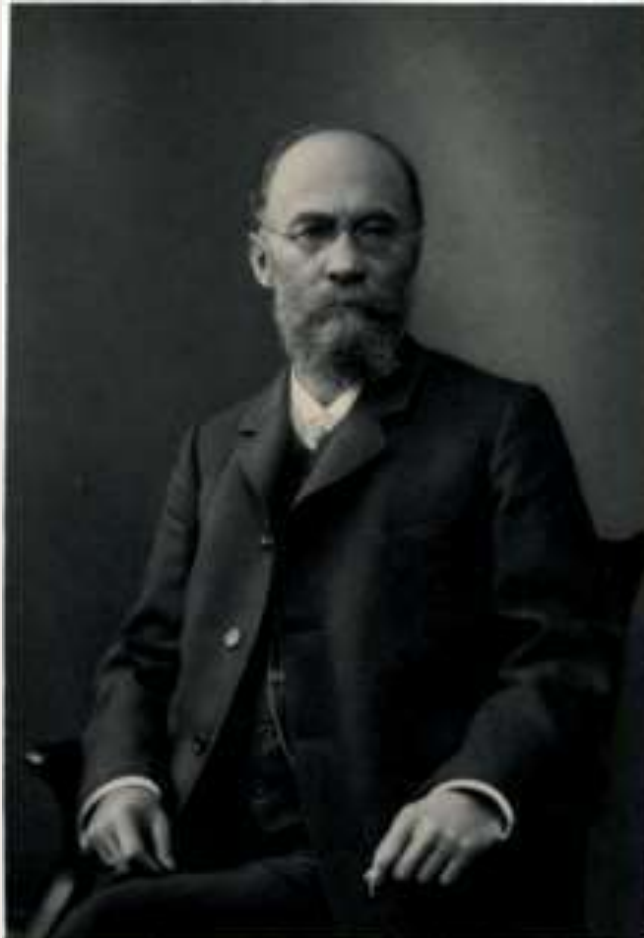

“Принципи історії мови” (*Prinzipien der Sprachgeschichte*), 1880 р.

“Дослідження в області германського вокалізму” (*Untersuchungen über den germanischen vokalismus*), 1879 р.

Карл Бругман (1849 – 1919)

Karl Brugman(n), Німеччина

*“Очерк порівняльної
граматики
індоєвропейських мов”*
(*Grundriß der
vergleichenden Grammatik
der indogermanischen
Sprachen*): т. 1,
«Фонологія» (1886) і т. 2,
«Морфологія» (у 2 ч.,
1888—1892)

Автор 2-х томів із 5-и

Герман Остгоф (1847–1909)

Hermann Osthoff, *Німеччина*

«Морфологічні дослідження в області індоєвропейських мов» («Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen»), 1878–1910).

У співавторстві з К. Бругманом

Мовець і узус

- **Мовець – творець мови;**
- **Мовознавство – культурознавча наука;**
- **Мова – не організм, а загальнолюдське встановлення;**
- **Однаковість мовних процесів у мовців спирається на спільне мовне чуття;**
- **Однаковість мовних процесів – основа точного наукового вивчення.**

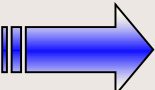
Атомізм молодогограматиків

- **Основне питання – відношення звичаю до індивідуального мовлення;**
- **Основний метод – ретельний опис окремих фактів і факторів і порівняння результатів;**
- **Лінгвіст має знати основні закони та прийоми досліджень у фізиці, фізіології та математиці.**

Діалектологія та лінгвогеографія

- Говірки – живі мови;
- Їх вивчення дає змогу спостерігати послідовне використання мовного матеріалу в мовленні;
- Говірки повніше зберегли життя мови;
- Лінгвогеографія: діалекти та діалектні зони картографування, ізоглоси, ареали поширення тощо.

Принцип історизму

- Найважливіша вимога (історичне в сучасному);
- Істинний предмет історії – не реконструкція, а конкретна фіксована історія;
- Еволюція мови;
- Емпіризм (атомізм) – прагнення охопити великий матеріал на тривалому часовому зрізі (германські, слов'янські, романські мови);
- Діалектне членування прамови : : А.Шлейхер;
- Проблема мовних контактів теорія хвиль

Принципи історичного розвитку й історії мови

Внутрішні закони мови

• **Фонетичні закони**

• **Закон аналогії**

Фонетичні закони

Це зміни, за яких
звук міняється під
впливом сусідніх
звуків, фонетичної
позиції та наголосу

1. Матеріальний характер,
незалежність від смислу:

[ЗМ]ИТИ – [Ш:]ИТИ ::

Т[И]Н – Т[О]Н;

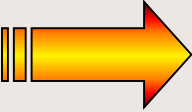

2. Регулярність: кожний
виняток – прихована
регулярність, причина змін –
зручність вимови:

до[Ц:]і,

ти [ЖД]ень – ти [Ж]невий;

3. Соціальна обумовленість
(на відміну від законів
природничих наук)

Асоціація уявлень і закон аналогії

- Асоціація уявлень семантика слів;
- Активний характер лінгвальної діяльності – основа закону аналогії (комбінаторна діяльність на основі асоціації): ніч – ночей : : піч, річ – (-ей);
- Узус – зразки та правила (зразки сильніші за правила) 1-ша дієв. бере, танцює : : 2-га дієвідм. помилково робе, ходе, любе;
- Дія поширюється на різні пласти мови – словотвірні типи, чергування звуків, флексії тощо.

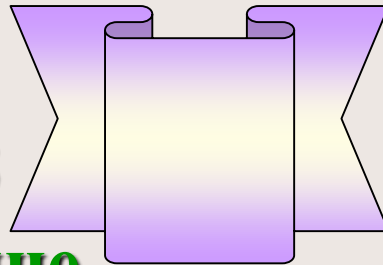
Учення про зміну семантики слів

- Мінливість мови зумовлена індивідуальним носієм, особливо в семантиці слова;
- У семантиці індивідуальне \neq узуальному;
- Відхилення узуального від індивідуального – основа змін.

Лексичне значення

Узуальне

1. Відоме всім;
2. Бідніше;
3. Поняттєве;
4. Багатозначне.

Оказіональне (індивідуальне)

1. Актуальне в контексті;
2. Багатше;
3. Конкретне, предметне;
4. Однозначне.

Види зміни значення

- **Зміна об'єму змісту – напр., компетенція;**
- **Метафоричні зміни – зелений (долар);**
- **Перенос на основі просторових, часових, каузальних зв'язків – стежа (межа можливості), гот (носій субкультури);**
- **Гіпербола, літота, евфемізми – вселенський (патріарх), мікрогрупа, афроамериканець.**

Культурно-історична обумовленість або зміни у змісті поняття не ведуть до зміни значення – гетьман, гімназія

Дякую за увагу!

Теорія, історія і методи лінгвістики

Курс лекцій

для студентів-філологів освітньо-
кваліфікаційного рівня *магістра*

ННІ філології та журналістики

ЖДУ імені Івана Франка

Викладач професор Т.Є.Недашківська

Тема

Мовознавство ХХ століття

План

1. **Формування структуралізму.**
2. **Структуральні школи та напрямки.**
3. **Генеративізм Н.Хомського.**
4. **Радянське мовознавство.**
5. **Особливості сучасної лінгвістики.**
6. *Для самостійного опрацювання.*
Сучасне українське та польське мовознавство.

Фердинанд де Соссюр (1857 – 1913)

фр. *Ferdinand de Saussure*

“Мемуар про першопочаткову систему голосних в індоєвропейських мовах“ (*Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*; написано в 1878 р., опубліковано з датою 1879 р.)

“Курс загальної лінгвістики”, 1916 р.

Шарль Баллі

Charles Bally

(1865 – 1947)

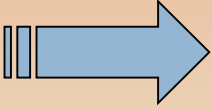
Альбер Сеше

Albert Secheyay

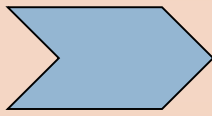
(1870 – 1946)

Засади структуралізму

- Знак план вираження : : план змісту
- Системність
- Структурованість
- Синхронія

Структуральні школи

- Празька лінгвістична школа Функціональна лінгвістика
- Копенгагенська лінгвістична школа Глосематика
- Американський структуралізм Дескриптивізм, етнолінгвістика

Празька лінгвістична школа (*функціональна лінгвістика*)

- Вілем Матезіус (1882 – 1945)
- Богуслав Гавранек (1893 – 1978)
- Йозеф Коржинек (1899 – 1975)
- Микола Трубецькой (1890 – 1938)
- Роман Якобсон (1896 – 1982)
- Сергій Карцевський (1884 – 1955)
- Б. Трнка, І. Вахек та ін.

Основні досягнення празького структуралізму

- Ретельна розробка вчення про фонему – визначення, опис диференційних ознак, опозицій, нейтралізацій (М.С.Трубецької);
- Вчення про літературну мову та її норми;
- Розмежування звичайної мови (“автоматизованої”) та поетичної мови, аналіз поетичної функції мови;
- Можливість створення історичної фонології (Р.Й.Якобсон) та системно-історичного вивчення лексики, морфології та синтаксису;

Основні досягнення пражського структуралізму

- Введення поняття мовного союзу (*М.С.Трубецькой*) для позначення схожості мов через сусіднє розташування та тісні контакти носіїв (Балканський мовний союз);
- Глибокий інтерес до функціонального боку мови вчення про актуальне членування речення (*В.Матезиус, Ф.Данеш*).

Копенгагенський структуралізм (гloseматика)

□ Л.Єльмслев

**“Основи
лінгвістичної
теорії”**

□ В.Брьондаль

(1943 р.)

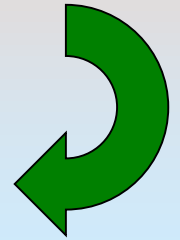
□ Х.Ульдалль

**“алгебра мови”
гloseматика**

Копенгагенський структуралізм (глосематика)

- Головне – відношення між знаками
“чисті відношення чистих форм”
(Р.Карнап);
- Панхронія (позачасовість);
- Провідна роль теорії;
- Узагальнення конкретних мовних структур;
- Шлях синтезу мовознавства з символічною логікою та семіотикою

Американський структуралізм (дескриптивізм)

- Франц Боас
(1858 – 1942)
- Едвард Сепір
(1884 – 1939)
- Леонард Блумфілд
(1887 – 1949)
- Бенджамін Лі Уорф
(1897 – 1941)

Умови формування:

- суттєві структурні відмінності європейських мов від індіанських;
- відсутність писемності в індіанських мовах;
- відсутність традиції опису таких мов

Американський структуралізм (дескриптивізм)

- Пошук **формального критерію** для перетворення лінгвістики на точну науку;
- рівні мови – рівні **дистрибутивного аналізу** (морфеми, фонеми, синтаксичні конструкції);
- пріоритетна одиниця не слово, а **морфема**;
- **ізоморфізм методу**: від найменшої одиниці до побудови моделі

Досягнення дескриптивної лінгвістики

- Об'єктивний, послідовний, несуперечливий метод опису мови;
- **Опис різних типів дистрибуцій;**
- **Розробка методу аналізу фонем і суперсегментних явищ – наголосу, тону тощо;**
- **Розробка методу безпосередніх складників**

Ноам Чомскі (народ. 1928 р.)

Avram Noam Chomsky

- Політичний дисидент
- Анархіст
- Видатний лінгвіст
- Понад 150 наукових творів
- *Генеративіст*
- *“Синтаксичні структури”, 1957*

ГЕНЕРАТИВІЗМ

- Термін – Дж. Сьорль на початку 70-х р.р. ХХ ст.
- Теоретичні засади – Н.Хомський у 1957 р. “Синтаксичні структури”

ВИЗНАЧЕННЯ

Генеративізм –

або *породжувальна лінгвістика*, напрям у мовознавстві, який характеризується проголошенням пріоритету дедуктивного підходу до вивчення мови над індуктивним, інтерпретацією мови як феномену психіки людини й опрацюванням формальних моделей процесів породження мовних конструкцій

Філософська основа

- **Вчення Р. Декарта (Картезіуса)**
- **Інтуїція як основа картезіанського раціоналістичного методу пізнання**
- **Вчення про вроджені ідеї**
- **“Картезіанська лінгвістика” Н. Хомського**

Концепція породжувальної моделі

- **Правила, які визначають правильно побудовані ланцюжки мінімальних синтаксичних функціональних одиниць**
- **Компетенція (competence) – знання своєї мови мовцем-слухачем**
- **Вживання (performance) – реальне використання мови у конкретних ситуаціях**

Модель діяльності реального носія мови

- Завдання лінгвіста, “як і дитини, яка оволодіває мовою, є виявити з даних уживання систему правил, що лежить у її основі, якою оволодів мовець-слухач і яку він використовує в реальному вживанні. Граматика мови прямує до того, щоб бути описом **компетенції**, притаманної ідеальному мовцеві-слухачу”
- Компетенція – це не те саме, що мова в сосюрівському розумінні. Вона є **динамічною** і являє собою **систему породжувальних процесів**

Мова і мислення у Н.Хомського

- Мова як особлива гілка психології пізнання
- Лінгвістику не можна зводити до сегментації й класифікації, до синтагматики й парадигматики
- Трансформаційно-генеративна лінгвістика
- Вивчення структури механізму, який уможлиблює мовленнєве спілкування
- Глибинні структури: формування змісту речення (Невидимий Бог створив видимий світ – Бог невидимий, Бог створив світ, світ видимий)
- Поверхнева структура: звукове втілення змісту

Психологізм Н. Хомського

- Проблеми мови пов'язуються з проблемами людського знання через вивчення мови можна глибше пізнати людську природу.
- Вродженість мисленнєвих структур (ідея Р.Декарта).
- Володіння мовою в основному не залежить від розумових здібностей людини.
- Дослідження мови відкриває перспективу для вивчення розумових процесів людини.
- Мовознавство належить до психології та теорії пізнання.

Заслуги Н. Хомського

- **“Хомськіанська революція”**
- **Антропоцентричне мовознавство**
- **Дослідження мови з погляду мовця, а не слухача**
- **Аналітичний підхід змінився синтетичним: від смислу до тексту**
- **Увага перенесена з фонології й морфології на синтаксис і семантику**
- **Замість проблеми “Як влаштована мова?” – проблема “Як функціонує мова?”**

Дякую за увагу!

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ І МЕТОДИ ЛІНГВІСТИКИ

Курс лекцій

для студентів-філологів освітньо-
кваліфікаційного рівня *магістра*

ННІ філології та журналістики

ЖДУ імені Івана Франка

Викладач

професор Т.Є.Недашківська

**ПОХОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ ТА
ЇЇ МОВИ**

*Таємниче й дивовижне походження мови, оточене
іншими таємницями й чудесами.*

Я. Грім

ПЛАН

- 1. Проблема глотогенезу.**
- 2. Поняття про антропогенез.**
- 3. Теорії походження мови.**
- 4. Теорія біологічної обумовленості мови.
Біолінгвістика.**

Література (основна)

1. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. - К. - Одеса, 1991. - С. 187 – 225.
2. Кочерган М.П., Вступ до мовознавства. - К., 2000. - С. 39 – 57.
3. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К., 1997. - С. 44 – 48.
4. Ющук І.П. Вступ до мовознавства. - К., 2000. - С. 14 – 25.
5. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. - М., 1987. - С. 186 – 220.
6. Мельничук О.С. О всеобщем родстве языков мира // Вопросы языкознания. – 1991. – № 2. – С. 27 – 42; № 3. – С. 46 – 65.
7. Мосенкис Ю. Л. Общемировой праязык: история вопроса и постановка проблемы // Происхождение языка и культуры: древняя история человечества, Том 1, № 1, 2007. – С. 5 – 13.

Література (додаткова)

1. Вишняцкий Л.Б. Происхождение языка: современное состояние проблемы // Вопросы языкознания. 2002. - №2. – С. 48 – 63.
2. Горелов И.Н. , Слонов Н.Н. Происхождение языка: гипотезы и новые подходы к проблеме // Известия АН СССР. Серия лит. и языка. – 1986. - №6. – С. 558 – 658.
3. Маковский М.М. У истоков человеческого языка. – м., 1995.
4. Николаева Т.М. Теории происхождения языка и его эволюции – новое направление в современном языкознании // Вопр. Языкознания. – 1996. - №2.
5. Хроленко А.Т., Бондалетов В.Д. Теория языка. 2-е изд., испр. и доп. – М.,2006. – С. 134 – 148.
6. Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка. – М., 1984.

Глотогенез – проблема походження мови

- **Коли з'явилася мова**
- **Чому з'явилася мова**
- **Якою була мова на ранніх етапах свого розвитку**

Т.Манн «Иосиф и его братья»

«Прошлое - это колодец глубины несказанной. Не вернее ли будет его назвать просто бездонным? ... Ведь чем глубже тут копнёшь, тем дальше проберёшься, чем ниже спустишься в преисподнюю прошлого, тем больше убеждаешься, что первоосновы рода человеческого, его истории, его цивилизации совершенно недостижимы, что они снова и снова уходят от нашего лота в бездонную даль, в какие бы головокружительные глубины времени мы не погружали его.....»

Э.Сепир

«... Нет никакой причины полагать, что этот начальный «индоевропейский» (или «арийский») праязык, который мы можем частью воссоздать, частью хотя бы смутно разгадать, не был в свою очередь лишь одним из «диалектов» какой-то языковой группы, либо в значительной мере угасшей, либо представленной в настоящее время языками до того разошедшимися с нашими, что мы, при наших ограниченных средствах, не можем установить их взаимное родство»

Філософська позиція М.К.Мамардашвілі

- ✓ Походження мови – не походження предмета
- ✓ Спроба опису містить одночасно умови і засоби, походження яких не можна з'ясувати
- ✓ Факт мови треба сприймати як даність, нерозчленовану з погляду походження

1866 р.: Паризьке лінгвістичне товариство не приймає до розгляду робіт з проблеми походження мови

Відновлення інтересу

- ❖ 1975 р. – 15 тис. публікацій про ґенезу мови
- ❖ 1984 р. – створення в *Парижі* (😊)
Міжнародного товариства з дослідження
глотогенезу

**“...в будущем большое место займёт давняя,
нередко незаслуженно подвергавшаяся и
подвергающаяся до сих пор скептицизму
проблема *глоттогенеза* и связанная с нею
проблема этногенеза”**

(А.Д.Дуличенко)

Фундаментальні питання глотогенезу

- ❑ *коли виникло людське мовлення;*
- ❑ *як це відбулося;*
- ❑ *яким було мовлення на першому етапі*

(Т.М.Ніколаєва)

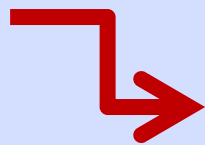
Основний напрямок наукового пошуку

Вияв тих матеріальних і соціальних факторів, які робили виникнення мови неминучим

**“Возможно, проблема происхождения языка не относится к числу тех проблем, которые можно решить средствами одной лингвистики”
(Е.Сепір)**

Взаємодія

- **Приматологія** – розвідки вищих мавп;
- **Етологія** – вивчення поведінки тварин у природних умовах;
- **Зоопсихологія** – студіювання проявів, походження та розвитку психології тварин;
- Різноманітні дослідження **розвитку дитини**

*Language Origins Society (LOS), 1992 p.:
200 офіційних членів – лінгвістів, антропологів, філософів,
фізіологів, палеоісториків*

Людина з Тотавеля, 450 тис. років

✓ Анрі та Марія-Антуанетта де Люмле, 1967 р., печера у південній Франції.

✓ Відновлено зовнішню морфологію людини 1м 60 см

✓ Модель мовленнєвого апарату.

✓ За допомогою ЕОМ - утворення звуків: була складна артикуляція усіх голосних і приголосних, включаючи <ш> і <с>.

✓ 2 млн. рр. - погана артикуляція <і>, <а>, <у>, темп 10 фонетичних елементів на сек. (тепер - до 30)

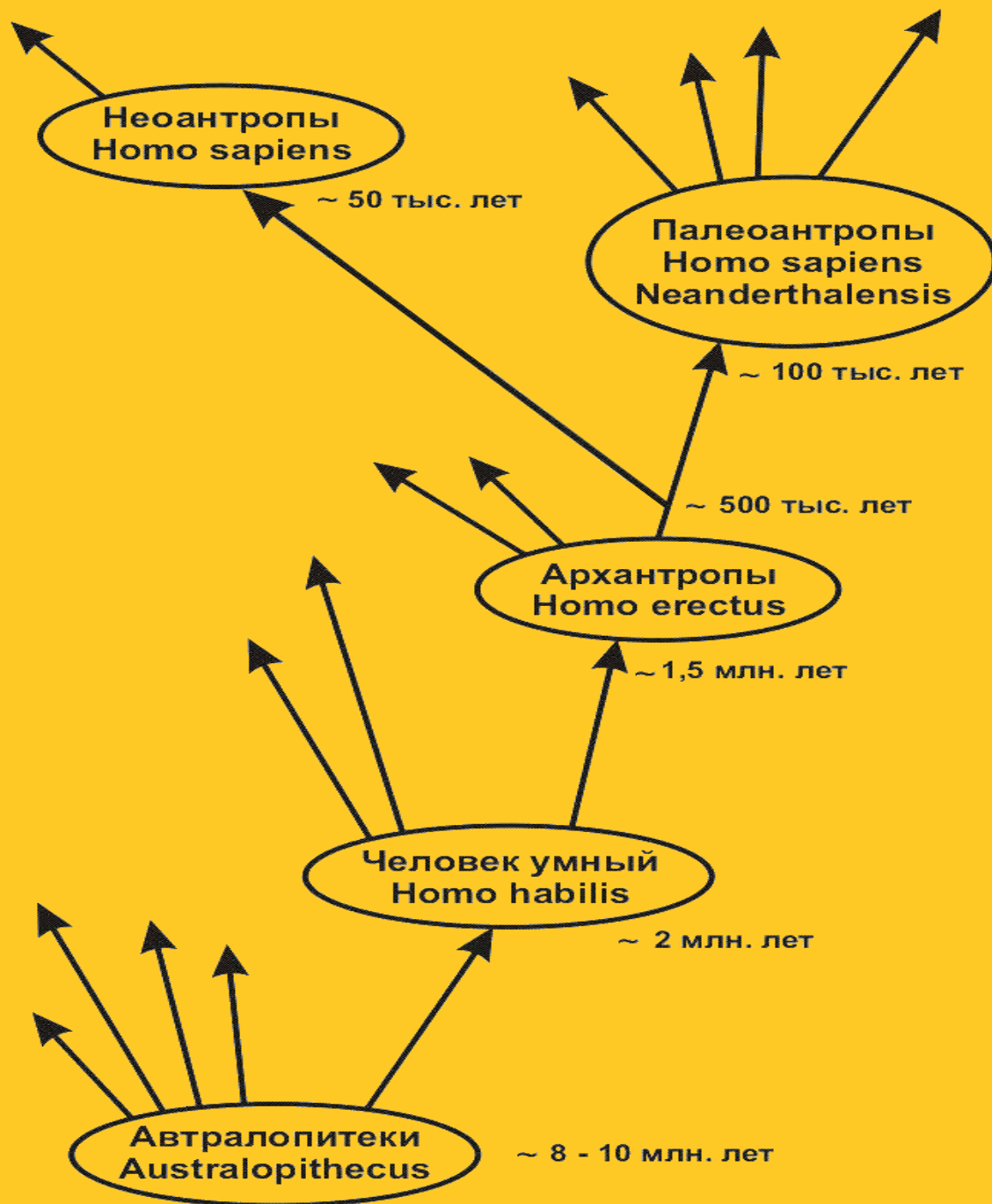

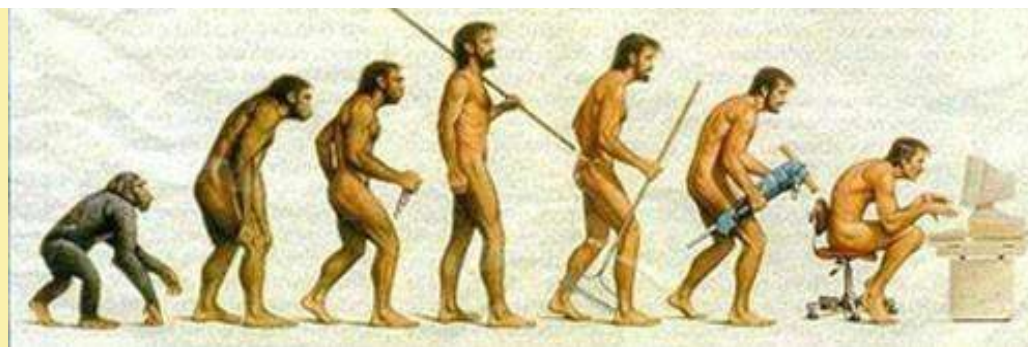
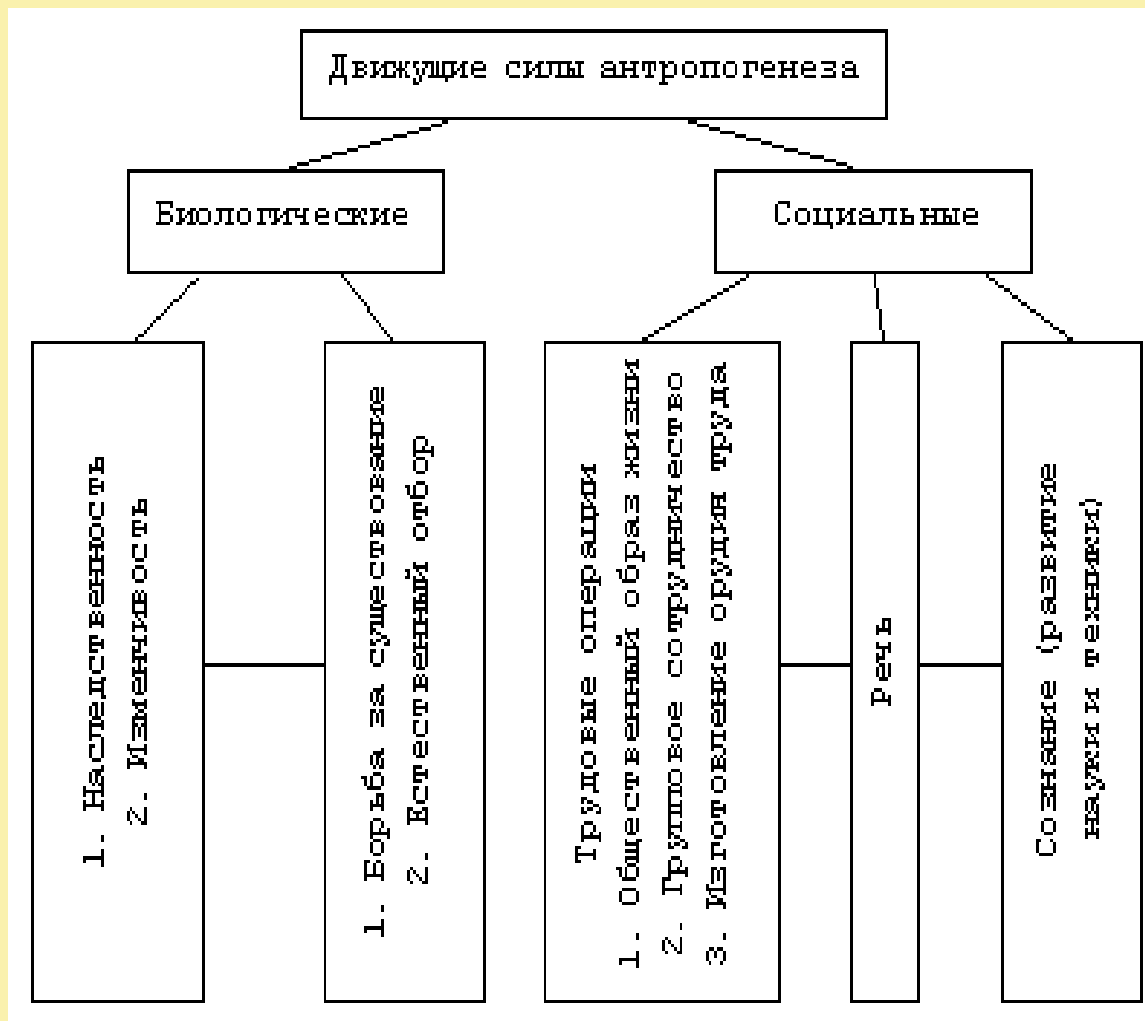
Антропогенез

За 5 млн. років:

- **Австралопітек** (прямохідна мавпа):
- **Людина уміла** (пітекантроп, синантроп, гейдельбергська людина, неандерталець);
- **Формування людини сучасного типу** (починаючи з кроманйонця) –
колективне мисливство, виготовлення знарядь праці, застосування вогню ::
виникнення зачатків мовлення

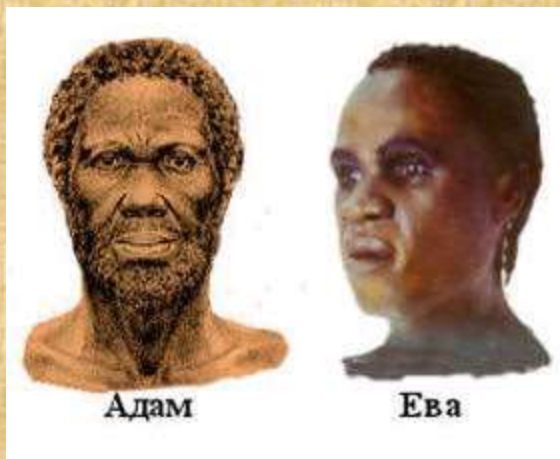

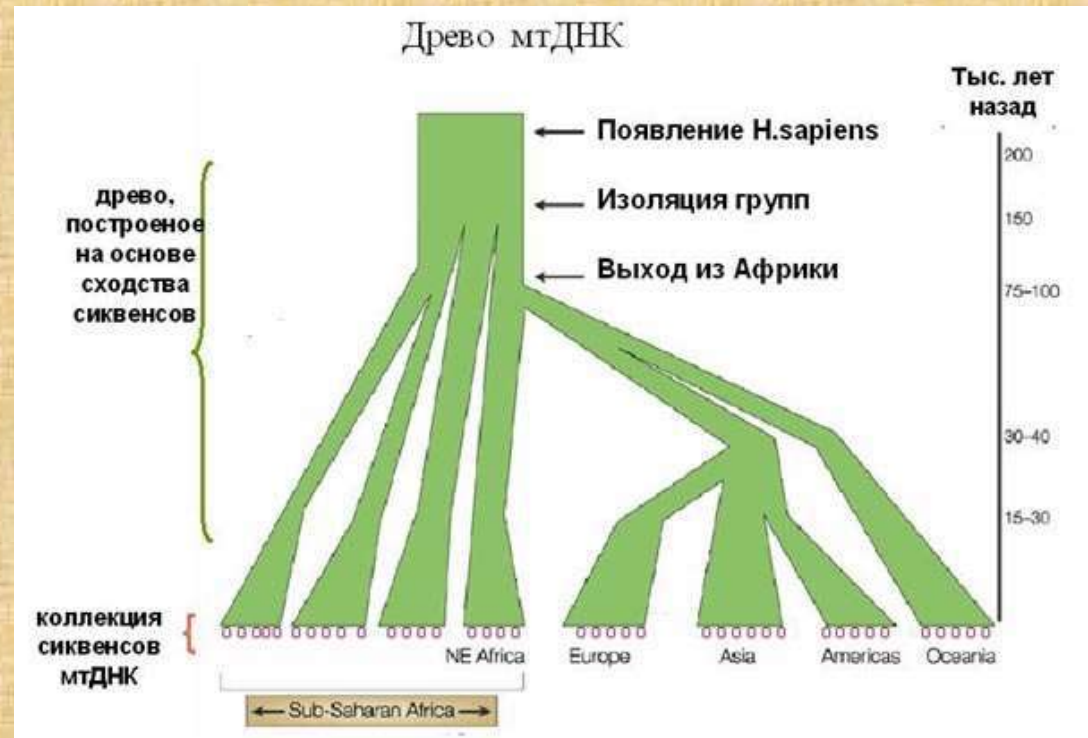
Дім зі шкур і кісток

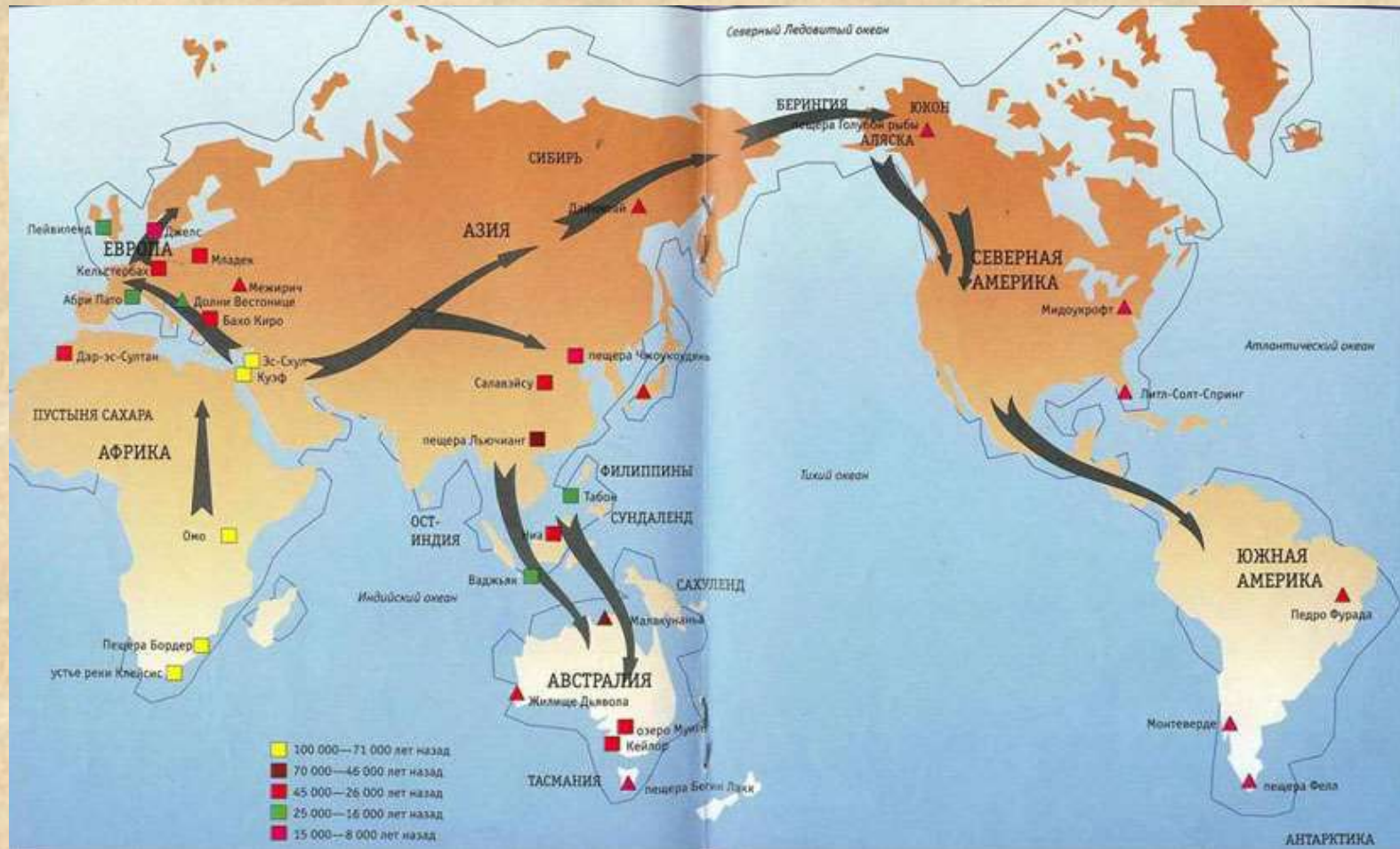
“Мітохондріальна Єва” (формування рас)

Хромосомний Адам і
мітохондріальна Єва

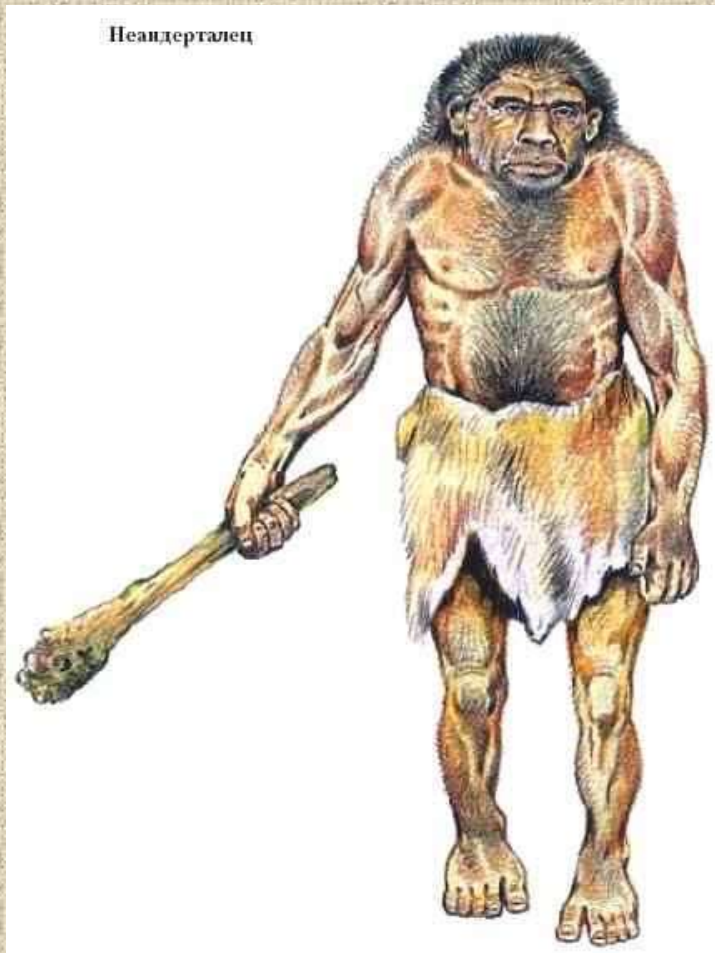
Розселення людей

Неандертальці та кроманьйонці: 10 тис. років співіснування?

- ✿ Хуан Луїс Арсуага (Лауреат премії імені принца Астурійського)
- ✿ Розкопки в горах Атапуерка (Іспанія) найбільшого і найдавнішого в Європі поселення
- ✿ Аналіз 3 тис. кісток неандертальців і кроманьйонців, які жили 800 тис. років і 3 тис. років тому

Неандертальці

- Високі, кремезні
- Не такі примітивні, як вважалося: ховали предків і оберігали могили (Х.Л. Арсуага)
- Жили за індивідуальними законами
- Під'язиковий канал практично рівний тому, який є у сучасної людини (артикулював звуки, подібні до сучасних) – заговорив бл. 400 тис. років тому (амер. Антрополог Р.Кей)

Кроманьйонці

- В процесі еволюції втратили третину ваги та збільшили розмір мозку
- Розмір компенсували формами соціальної організації
- Розвивали мовлення та інші форми комунікації
- Почуття стада, племінної спорідненості, всеїдність, неперебірливість,
- Здатність до прямоходіння та мовлення
- Міграційний спосіб життя
- Мова - інструмент групової стереотипізації поведінки

Мова давньої людини

- Система кодування інформації
- Система передачі культурно-семантичної інформації
- Первинні функції мови:

культурна етнічна
соціальної диференціації суспільства

(П.Долуханов)

Теорії походження мови

Креаціоністські

МОНОГЕНЕЗ

(грец. *mónos* "один" і *génesis* "походження") — вчення про походження всіх мов світу від однієї мови

Світські

МОНОГЕНЕЗ

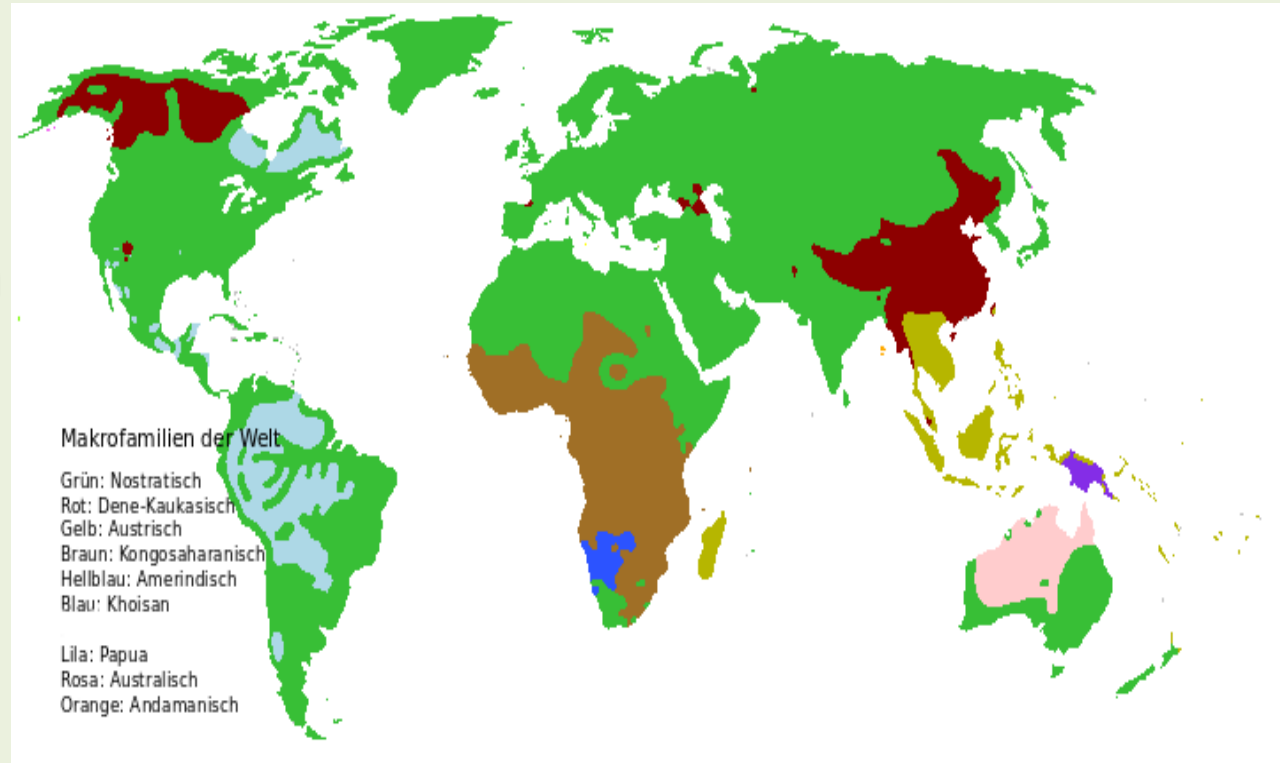
ПОЛІГЕНЕЗ

Креаціоністські гіпотези

- Зв'язок з біблійним (або іншими релігійними) ученням
- Ідеї італійського мовознавця А.Тромбетті про спорідненість деяких сімей мов і правомірність їх об'єднання в макросім'ї
- Учення М.Я.Марра про 4 елементи (*сал, бер, йон, рош*), від яких нібито походять усі слова сучасних мов
- Метод глотохронології американського мовознавця Морріса Сводеша, який довів існування великих макросімей мов і наявність між ними споріднених зв'язків
- Підтримував український мовознавець Олександр Мельничук
- Пропагує київський лінгвіст Юрій Мосенкіс.

Карта поширення сучасних мовних макросімей

- Ноостратична
- Конго-сахарська
- Папуаська
- Дене-кавказська
- Американдська
- Австралійська
- Аустрична
- Койсанська
- Андамандська

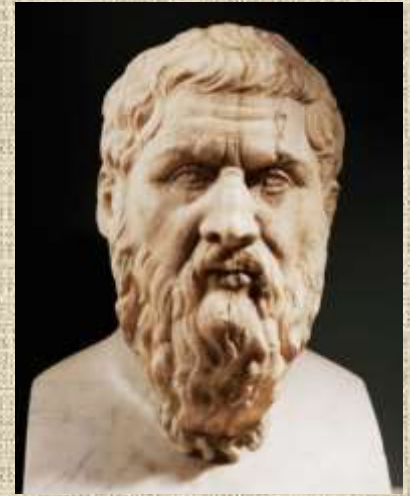

Веди (з ХХ ст. до н.е.)

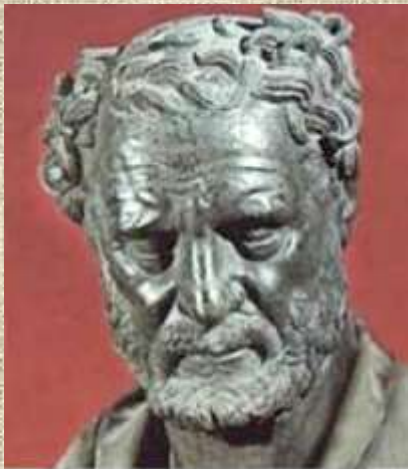

- ❖ Головний бог дав імена іншим богам
- ❖ Імена речам дали святі мудреці за допомогою головного бога
- ❖ Упанішади (релігійні тексти Х ст. до н.е.): суще створило **жар**, жар – **воду**, а вода – **їжу**, тобто живе
- ❖ Бог, входячи в живе, створює в ньому ім'я і форму істоти
- ❖ Поглинуте людиною поділяється на **грубу** частину, **середню** частину і **найтоншу** частину (їжа поділяється на **кал**, **м'ясо** і **розум**; вода – на **сечу**, **кров** і **дихання**, а жар – на **кістку**, **мозок** і **мову**.

Антична гіпотеза фюсей

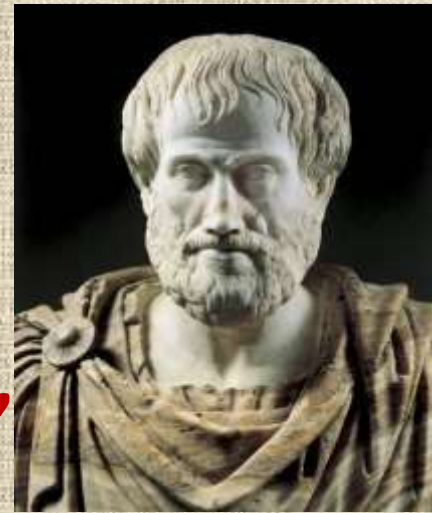

- Назви предметів – природного походження (φύσει - грец. за природою)
-
- **Геракліт Ефеський** (535 – 475 до н.е.): *імена дані від природи*, оскільки перші звуки відбивали речі, яким відповідають імена
- Імена – це тіні або *відображення речей*
- Той, хто іменує речі, повинен *відкрити природою створене правильне ім'я*, якщо ж це не вдається, то він тільки виробляє шум.

Демокрит

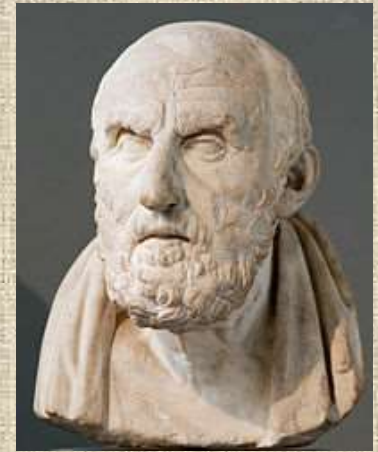
Антична гіпотеза **тесей**

**Імена походять за звичаєм,
за угодою між людьми
(θεσσει - грец. за встановленням)**

- **Демокрит** (470/460 – перша половина IV ст. до н.е.) та **Аристотель** (384-322 до н.е.): слова **мають по декілька значень, одні й ті ж поняття позначаються кількома словами**
- **Якби імена давалися за природою, неможливо було б перейменування людей, але, напр., Аристокл з прізвиськом Платон ("широкоплечий") увійшов в історію.**

Антична гіпотеза СТОЇКІВ

- **Хрисипп із Сол** (281/278 – 208/205 рр. до н.е.): імена виникли від природи (але не від народження, як вважали прихильники фюсей)
- **Одні з перших слів були звуконаслідувальними, а інші звучали так, як вони впливають на почуття.** Напр., слово мед (**mel**) звучить приємно, бо мед смачний, а хрест (**crux**) – жорстко, тому що на ньому розпинали людей (латинські приклади пояснюються тим, що ці погляди стоїків дійшли до нас у передачі письменника і богослова Августина (354 – 430 рр.)
- **Подальші слова з'явилися від асоціацій**, перенесення за суміжністю (**piscina** – "басейн" від **piscis** – "риба"), за контрастом (**bellum** – "війна" від **bella** – "прекрасна").

Біблійна теорія (походження мови)

“19. І вчинив Господь Бог із землі всю польову звірину́ і все птаство небесне, і до Адама привів, щоб побачити, як він їх кликатиме. А все, як покличе Адам до них, до живої душі – воно ймення йому.

20. І назвав Адам імена всій худобі, і птаству небесному, і всій польовій звірині. Але Адамові помочі Він не знайшов, щоб подібна до нього була.

“

(Буття, 2, 19-20).

Біблійна теорія (походження різних мов)

Hendrik III van Cleve - Tower of Babel - (Kröller Müller Museum)

Біблійна теорія (походження різних мов)

Вавілонська башта. Помішання мов

1. І була вся земля – одна мова і слова одні. ...
4. І сказали вони: “Тож місто збудуймо собі, та башту, а вершина її аж до неба. І вчинимо для себе ймення, щоб ми не розпорóшилися по поверхні всієї землі”.
5. І зайшов Господь, щоб побачити місто та башту, що людські сини будували її.
6. І промовив Господь: “Один це народ, і мова одна для всіх них, а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони за мишляли чинити.

* Вавілон – помішання.

7. Тож зійдімо і змішаймо там їхні мови, щоб не розуміли вони мови один одного”.

8. І розпорóшив їх звідти Господь по поверхні всієї землі, – і вони перестали будувати те місто.

9. І тому то на́звано ймення йому: Вавілон, бо там помішав Господь мову всієї землі.

І ропорошив їх звідти Господь по поверхні всієї землі”.

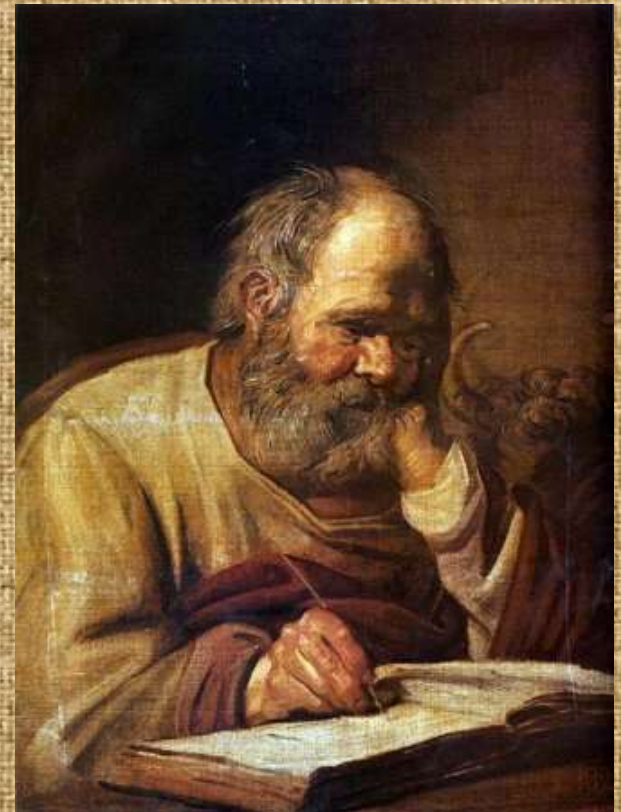
(Буття, 11, 1 – 9)

Проблеми мови у Євангелії

- 1. На початку було Слово [Логос – слово, думка, розум], і Слово в Бога було, і Бог було Слово.**
- 2. Воно в Бога було на початку.**
- 3. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього.**
- 4. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей.**

(Свята Євангелія від Івана, 1, 1 – 4)

Проблеми мови у Євангелії

(Дух святий сходить на апостолів)

1. Коли ж почався день П'ятидесятниці, всі вони однодушно знаходилися вкупі. ...
3. І з'явилися їм язи́ки поділені, немов би огненні, та й на кожному з них по одному осів.
4. Усі ж вони сповнились Духом Святим, і почали говорити іншими мовами, як їм Дух промовляти давав. ...
6. А коли оцей гомін зчинився, зібралася безліч народу, – та й диву далися, бо кожен із них *тут почув, що вони розмовляли їхньою власною мовою!* ...

8. “...Як же кожен із нас чує свою власну мову, що ми в ній народились?

9 – 11. Парфяни та мідяни та еламіти, також мешканці Месопотамії, Юдеї та Каппадокії, Понту та Азії ... юдеї й нововірці, крїтяни й араби, – усі чуємо ми, що говорять вони про великі діла Божі мовами нашими!”

(Дії святих апостолів, 2, 1 – 11)

Мусульманські уявлення про сотворіння мови

Он — Тот, кто знает сокровенное и явное, великий, милосердный, который сделал прекрасным все сущее, что сотворил, и сотворил в первый раз человека из глины.

(32, «Челобитие»: 6 – 7).

Мусульманські уявлення про створіння мови

И сказал твой Господь ангелам: «Я поставлю на земле наместника». Они спросили: «Поставишь ли Ты на земле того, кто будет грешить и проливать кровь, тогда как мы прославляем Тебя хвалой и святим Тебя?» Аллах ответил: «Воистину, Я ведаю о том, что вам неведомо» (аят 30). И **Аллах научил Адама всем именам**, затем спросил о них ангелов и велел им: «Разъясните мне [суть] этих имен, если вы искренни» (аят 31). Ангелы ответили: «Хвала тебе! Мы знаем только то, чему Ты научил нас. Воистину, Ты — всеведущий, мудрый» (аят 32). Аллах сказал: «**О Адам! Разъясни им [суть] имён**». Когда Адам разъяснил ангелам [суть] имён, Аллах сказал: «Разве Я не говорил вам, что знаю сокровенное на небесах и земле, знаю, что вы делаете явно и что вы утаиваете?» (аят 33). И тогда Мы повелели ангелам: «Падите ниц перед Адамом». Все пали ниц, кроме Иблиса, [который] отказался [пасть ниц], возгордился и стал неверующим (аят 34).

Дякую за увагу !

Теорія, історія і методи лінгвістики

Курс лекцій

для студентів-філологів освітньо-
кваліфікаційного рівня *магістра*

ННІ філології та журналістики

ЖДУ імені Івана Франка

Викладач проф.Т.Є. Недашківська

Тема лекції

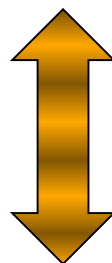
**Філософські проблеми
МОВОЗНАВСТВА**

ПЛАН

1. Мова як філософський феномен.
2. Історія формування філософії мови.
3. Філософські проблеми мовознавства.
4. Мова і суспільство.
5. Мова і культура.
6. **Самостійна робота.** Філософія як методологічна основа лінгвістики.

Співвідносність понять

Мова філософії

Філософія мови

Визначення

Філософія мови

один з найбільш впливових напрямів сучасної філософії (переважно західної), у центрі уваги якого – уявлення про мову як ключ до розуміння мислення та знання

Призначення філософії мови

Осмислення результатів дослідницької практики з метою сприяння подальшому розвитку науки (частина ("теорія науки") служить цілому ("науці")) для визначення проблем:

- предмет науки;
- спеціальні методи, що використовуються для вивчення сформульованого предмета;
- галузеве членування змісту цієї науки;
- її місце в системі наук.

Проблемні питання:

- основні функції мови;
- співвідношення мови та мовлення;
- системність мови та природа мовного знака;
- знак та сутність значення (у лінгвальному аспекті);
- система мови й історія мови (синхронія та діахронія) та їх логічний взаємозв'язок;
- розвиток мови: внутрішні закономірності та зовнішні впливи;
- одиниці мови й аспекти їх вивчення;
- місце мовознавства в системі наук загалом та зокрема серед наук, що вивчають мову.

Складність мовного феномену

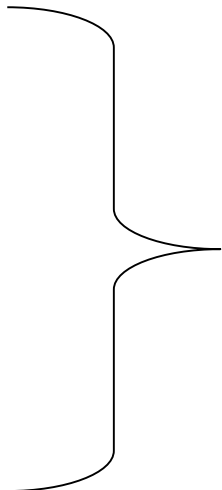
Думка (психо-ментальне явище)
втілюється у *звуці* (фізичне та
фізіологічне явище), який слугує
*засобом спілкування мовного
колективу* (суспільне явище)

Співвідношення слова, думки та реалії (логіка, семіотика, когнітологія)

1. «Міфологічний» етап – уявлення про характер мови народів стародавнього світу (часів формування світових цивілізацій).
2. «Історичний» етап – введення смислу як компонента знакової ситуації в Античності; перші граматики в Середньовіччі, раціоналізм та прагматизм XVIII – XIX віків, структуралізм початку XX ст.
3. «Сучасний» етап – час постструктуралізму в мовознавстві, вплив ідей пізнього Л. Вітгенштейна: включення суб'єктивного фактора як основоположного при розгляді мовних фактів

Природна мова як предмет синергетичного вивчення

- Філософія мови (фрагмент філософії)
- Психологія мови (фрагмент психології)
- Фізіологія мовлення (розділ фізіології)
- Соціолінгвістика
- Комунікативна лінгвістика
- Прагматична лінгвістика
- Комп'ютерна лінгвістика
- Психолінгвістика
- тощо

синергетичні
дисципліни

Проблема системності мови та мовлення

- Мова – цілісна система мовленнєвих знаків (А. Чікобава).
- Цілісність (до Соссюра) – системність (Соссюр).
- Мовні знаки за матеріалом фізичні, за призначенням соціальні, тобто наділені значенням.
- Якби знаки не були фізичними, то не могли б слугувати засобом спілкування; якби не мали значення, були б предметом вивчення природничих наук (наприклад, фізикалізм дескриптивної лінгвістики).
- Проблема взаємовідношення мови та мислення розкривається через “значення” (треба розуміти як ментальне, а не біхевіористське) – одне з опорних понять не лише семасіології, а й граматики, тексту, дискурсу тощо.

Проблема значення

Проблема значення

- “Значення” відоме, якщо відомо, “до чого” у реальній дійсності “відноситься” слово (наприклад, супутник – людина, супутник – космічний апарат)
- **Лексичне значення** – відношення, **граматичне значення** – відношення відношень (мова філософії – пор. філософія мови)
- Вмотивованість – невмотивованість знаків (наприклад, **вісімдесят – вісім**) – у разі повної вмотивованості знаки втратили б умовність
- Знак означає чи відображає реалію?: : Єдність чи тотожність мови та мислення?

Проблема синхронії / діяхронії

- Динамічність системи знаків
- Нерівномірний розвиток рівнів системи
- Явища різної хронології на конкретному етапі розвитку мови
- Вплив системи на історію мови :: вплив історії на систему мови
- Значущість лінгвістичного історизму для історії культури та історії мислення (наприклад, етимології)
- Недолік: недостатній історизм (є методи вивчення процесів дивергенції, але недостатньо методів вивчення конвергенції)

Проблема внутрішніх стимулів (закономірностей) розвитку мови

- Різноманітність зовнішніх впливів (за інтенсивністю, результатами)
- Роль внутрішніх впливів (мова замкненого етносу продовжує розвиватися): суспільного призначення мови, індивідуального характеру використання у мовленнєвих актах, відношень між розвитком мови та мислення

Проблеми співвідношення мови та суспільства, слова та культури (етносеміотика)

В. фон Гумбольдт

мовна особистість як носій єдності мови та мислення, основна її функція – збереження та передача духовного багатства нації

Гіпотеза Сепіра – Уорфа

принцип мовної відносності

Проблеми співвідношення мови та суспільства, слова та культури (продовження)

*Л. Вайсбергер, Е. Касирер,
неокантіанство –*

процес пізнання детермінований мовою, мова визначає мислення, у представників різних культур різна логіка

Неогумбольдтіанство

Проблеми співвідношення мови та суспільства, слова та культури (продовження)

Ю.М. Лотман

розробка поняття семіосфери, тобто семіотичного простору, що дорівнює культурі, як необхідної передумови реалізації будь-якого акту комунікації, оскільки учасники комунікації повинні мати спільний семіотичний культурний досвід

Проблеми співвідношення мови та суспільства, слова та культури (продовження)

Картина світу –

система інтуїтивних уявлень про реальність етносу, зафіксована в тому числі у мові. Лео Вайсгербер. Вплив технічного прогресу, суспільних установок, парадигми панівних наукових ідей, ментальних особливостей нації на мовну картину світу

Проблеми співвідношення мови та суспільства, слова та культури (продовження)

Р.А. Швідер, А. Вежбицька –

вияв ключових концептів, значущих для розуміння етнічної самосвідомості, психології культури

Проблеми співвідношення мови та суспільства, слова та культури (продовження)

Етносеміотика спеціально вивчає правила поведінки, прийняті у співтоваристві, з одного боку, та системи заборон, відпрацьованих для підтримки комфортних умов для розвитку популяції – з другого боку. Значущими в етносеміотиці можуть бути як явища матеріальної культури (суспільні прояви культурної традиції), так і факти духовної культури – ідеї, моральні цінності

Проблеми співвідношення мови та суспільства, слова та культури (продовження)

Поняття *національної мовної особистості*, національного характеру визначається етнопсихологією – наукою, основним предметом якої є вивчення національного духу, особливостей психічної поведінки етнічних спільнот у системі уявлень та кодів поведінки; етнопсихологія аналізує етнічну свідомість, закріплену в традиціях та звичаях, моралі, правових та естетичних нормах. Етнопсихологія – це наука про особливості культури, етнічну обумовленість пізнання, емоційну поведінку індивіда, його мови та мовлення.

Проблема репрезентації системи мови

- Лінгвосеміотика
- Ономасіологія
- Психолінгвістика
- Соціолінгвістика
- Лінгвістика тексту
- Комунікативна лінгвістика
- Прикладна лінгвістика
- Когнітивна лінгвістика
- Лінгвоконцептологія
- Етнолінгвістика
- Лінгвокультурологія

Дякую за увагу!

Теорія, історія і методи лінгвістики

Курс лекцій для студентів-філологів
освітньо-кваліфікаційного рівня *магістра*
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка

Викладач

професор Т.Є. Недашківська

Тема лекції

Проблеми лінгвометодології
та парадигми сучасної
лінгвістики

План

1. Предмет, об'єкт і головні завдання лінгвометодології.
2. Методологія, парадигма, епістема – ключові поняття лінгвометодології.
3. Основні наукові парадигми лінгвістики (генетична, таксономічна, прагматична, когнітивно-дискурсивна, синергетична).

Для самостійного опрацювання

1. Загальнонаукові методи дослідження.
2. Методи лінгвістичних досліджень.

Умови формування проблеми

- Методологічна криза кінця ХХ ст.: відмова від марксистсько-ленінських канонів та еkleктизм позицій світового мовознавства
- Пошук виходу з кризи – пошук наукової парадигми
- Посилення лінгвофілософського компоненту
- У вітчизняній лінгвістиці – розгубленість через тягар минулого та недостатнє володіння сучасним теоретичним й практичним матеріалом

“Здебільшого лінгвісти взагалі не переймаються питаннями щодо методологічної основи свого дослідження, оскільки думають, що просте та строге слідування фактам або традиційним постулатам забезпечить необхідний рівень “науковості” й “об’єктивності”.

О. Лещак

Гра слів (терміни)

У американській традиції –
metalinguistics

- Неприйнятне для славістичних розвідок
- Вивчення метамов природних мов
- Вивчення співвідношень мовної системи з іншими семіотичними системами
- Зовнішня лінгвістика

У французькій традиції -
epistemologie

- Вивчає методологічне підґрунтя мовознавчих теорій
- Акцент на історії лінгвістичних парадигм
- Близькість до лінгвоісторіографії

Визначення (О. Селіванова)

Лінгвометодологія

спрямована на з'ясування природи мови у співвідношенні зі свідомістю її носіїв, соціумом, культурою, дійсністю, комунікацією, процесами пізнання світу, а також на формування інструментарію, засад і способів опису й аналізу мови та її продуктів

Об'єкт лінгвометодології

Системи трактування мови, мовлення, мовленнєвої діяльності, які ґрунтуються на світоглядних і пізнавальних настановах, способах, принципах і процедурах їхнього дослідження, що склалися в межах певних мовознавчих течій, шкіл, розвідок окремих лінгвістів

Предмет лінгвометодології

Пізнавальне спрямування й
організація досліджень мови та її
продуктів

Завдання лінгвометодології

- Розгляд еволюції методологічного простору лінгвістики
- Співвідношення **методологія – парадигма – епістема**
- Вияв домінант світосприйняття (епістем), оцінок пізнавальної природи людської свідомості, її взаємодії зі світом дійсності

Завдання лінгвометодології

(продовження)

- Визначення предмета й об'єкта лінгвістичних досліджень
- Зв'язок: пізнавальна здатність – мова та мовлення – комунікація
- Характер взаємообумовленості між мовою, свідомістю її носіїв, соціумом, культурою, комунікативною діяльністю

Завдання лінгвометодології

(продовження)

- Інвентаризація та систематизація дослідницьких принципів
- Упорядкування лінгвістичних методів
- Розробка способів оцінки достовірності результатів
- Оцінка сукупності проблем мовознавства, що потребують розв'язання

Завдання лінгвометодології

(продовження)

- Вияв причин методологічного еkleктизму лінгвістичних теорій і шкіл
- Пошук виходу зі станів методологічної кризи

Проблема невизначеності термінів

- Багатозначність термінів *методологія* та *наукова парадигма*
- Ототожнення цих термінів
- Методологічний еkleктизм

“До складу макропарадигми входять неоднорідні складники теорії, школи, концепції, підходи. Однорідність – відмінна риса складників-специфікаторів”.

(М.Ф. Алефіренко)

Методологія

У загальнофілософському розумінні –
спосіб пізнання й осмислення об'єктивної
дійсності та процесів формування й
упорядкування внутрішнього
рефлексивного досвіду людини

(від гр. *méthodos* – шлях дослідження та *lógos* – слово, вчення)

Методологія (продовження)

Еквівалент епістемології – теорії наукового пізнання, яка досліджує природу, способи та методи пізнання й оцінює їхню достовірність, можливості перевірки правильності теорії тощо.

Методологія (продовження)

Пропонується звузити коло епістемології, створити спеціальну, окрему епістемологію, яка б розв'язувала конкретні питання дослідження:

- виокремлення об'єкта;
- з'ясування предмета;
- систематизацію понять і термінів;
- доведення актуальності;
- перевірку достовірності результатів.

(Р.Фрумкіна)

Розрізнення термінів

- **Методологія** – “застосування до процесу пізнання принципів світогляду, тобто співвіднесення отриманих даних з іншими фундаментальними науками і в першу чергу з філософією” (І.Арнольд)
- **Метод** – підхід, систематизація та теоретичне осмислення матеріалу
- **Методика** – спосіб пошуку нового матеріалу (сукупність прийомів)

(І. Арнольд, Ю. Степанов)

Глобальні методології у мовознавстві

- **Феноменологічна** (Платон, Аристотель, схоластика Середньовіччя, монадологія Г.Лейбніца, теорія духу народу В. фон Гумбольдта, Г.Гегель, Е. Гуссерль, М.Хайдеггер, Г. Гадамер, марксистський історичний матеріалізм)

Глобальні методології у мовознавстві (продовження)

- **Позитивістська** (античні матеріалісти, середньовічні номіналісти, емпірики (Д.Юм, О. Конт, Дж. Мілль), біхевіористи)

Глобальні методології у мовознавстві (продовження)

- **Раціоналістська** (Р. Декарт, логіцизм, окремі положення І. Канта, індивідуалізм І.Фіхте, екзистенціалізм, естетизм аналітична філософія логічного аналізу мови Р. Карнапа, Л. Вітгенштейна)

Глобальні методології у мовознавстві (закінчення)

Функціональна (деякі ідеї І. Канта,
В.Джемс, Ф. Шіллер, Л. Виготський,
М.Бахтін та ін.)

Наукова парадигма (багатозначність терміна)

1. Спосіб пізнання й усвідомлення світу, що визначає загальні принципи дослідження об'єкта в різних науках.
2. Представлення об'єкта науки в ракурсі понятійного апарату та процедур опису й аналізу певної течії, наукової школи (наприклад, дескриптивістська парадигма).
3. Зразок наукових уявлень і дій у певний період або на певній території (наприклад, американська, європейська, радянська та ін.).

(Від гр. *parádeigma* – приклад, зразок)

Наукова парадигма у лінгвістиці

Панівна на кожному етапі історії лінгвістичних учень **система поглядів на мову**, яка визначає предмет і принципи лінгвістичного дослідження відповідно до культурно-історичного й філософського контексту епохи

(М. Алефіренко)

Наукова парадигма у лінгвістиці

(змістове наповнення поняття)

Тлумачення через поняття:

- підхід;
- течія;
- школа;
- теорія;

“Парадигма, яка визначається в розширеному розумінні, тлумачиться як домінуючий дослідницький підхід до мови, пізнавальна перспектива, методологічна орієнтація, широка наукова течія (модель), навіть науковий “клімат думки”.

(Д. Руденко)

АЛЕ парадигма **об'єднує**:

- **підхід** – лише ракурс дослідження об'єкта
- **течія** існує в межах підходу (іноді поєднує кілька підходів);
- **наукова школа** ґрунтується на підході та функціонує в течії

(О. Селіванова)

Епістема

Від гр. epistēmē – пізнання

- поняття введене М.Фуко у 60-ті рр. ХХ ст.
- означало: погляд на співвідношення слів і речей у свідомості певного угруповання у процесі еволюції науки

Сьогодні:

- головний принцип сприйняття світу і внутрішнього рефлексивного досвіду людини
- Ключовий принцип методології – кваліфікація природи досліджуваного об'єкта під кутом зору пізнавальних і світосприймальних засад відповідної епістемології (філос. – сутність пізнання та критерії його істинності)

Епістема

Епістема як “світосприймальна домінанта є специфічною для кожного історичного періоду; вона формує певну методологію наукового, зокрема, гуманітарного дослідження”

(І.Штерн)

Головні наукові парадигми в історії лінгвістики

Генетична

Період
активного
застосування:
XIX століття

Принципи:
Історизм,
психологізм,
аналогія

Сфера
дослідження:
Еволюційні зміни мови,
закономірності розщеплення,
генетична близькість мов

Головні наукові парадигми в історії лінгвістики

Таксономічна

```
graph TD; A[Таксономічна] --- B[Період активного застосування: Перша половина ХХ століття]; A --- C[Принципи: Синхронічний опис, системність мови, рівнева ієрархія]; A --- D[Сфера дослідження: Структурна організація мови без урахування зовнішніх чинників];
```

**Період
активного
застосування:**
Перша половина
ХХ століття

Принципи:
Синхронічний опис,
системність мови,
рівнева ієрархія

**Сфера
дослідження:**
Структурна організація
мови без урахування
зовнішніх чинників

Головні наукові парадигми в історії лінгвістики

Прагматична

**Період
активного
застосування:**
Друга половина
XX століття

Принципи:
Людський чинник у мові,
діяльність,
телеологічність

**Сфера
дослідження:**
Дискурс
(типи, ключ до успіху,
комунікативне середовище)

Головні наукові парадигми в історії лінгвістики

**Когнітивна
(когнітивно-
дискурсивна)**

**Період
активного
застосування:**
Кінець XX –
XXI століття

Принципи:
Менталізм
(на противагу
інтуїтивізму)

**Сфера
дослідження:**
Кореляції між мовою,
мовними продуктами
і структурою знань,
операціями мислення

Способи переходу до наступної парадигми

- Коливання маятника (П. Паршин)
- Коловий рух (Д.Руденко)
- Послідовна зміна (З.Тураєва)
- Рух по спіралі (Ю.Степанов)
- Співіснування за умов домінування однієї (О.Кубрякова)
- Руйнація старої парадигми під дією несумісних з нею мовних фактів (М.Алефіренко)

Причини переходу до наступної парадигми

Наступність чи заперечення?

- Накопичення нових фактів
- Нове осмислення
- Зміна домінанти

“Перехід від однієї домінуючої парадигми до іншої не передбачає її буквальної зміни чи повного заперечення, а, скоріше, виражається у зміні наукових метафор, поглядів на мову, нових пріоритетах, методах і перспективах, що у “знятій” формі містять ідеї й досягнення попередників”

М.Макаров

Головні наукові парадигми в історії лінгвістики

Синергетична

```
graph TD; A[Синергетична] --- B[Період активного застосування: Початок XXI століття]; A --- C[Принципи: синергетизм]; A --- D[Сфера дослідження: мова на марґінесі];
```

Період
активного
застосування:
Початок
XXI століття

Принципи:
синергетизм

Сфера
дослідження:
мова на марґінесі

Основа синергетичної парадигми

Специфіка мовної системи:

- складність;
- відкритість;
- нелінійність;
- еволюційність;
- функціонування за рахунок взаємодії власних (внутрішніх);
- підсистем і детермінованості інших (зовнішніх) систем – етносу, культури, свідомості, соціуму;
- перебування у стані відносної рівноваги (нестійкість, нестабільність);
- наявність регуляторних механізмів

Походження терміна

Синергетика (від гр. *synergeia* – спільна дія, взаємодія) – науково-філософський принцип, що розглядає природу, світ як *самоорганізовану комплексну систему*.

- Введений нім. фізиком Г.Хакеном (Штутгартська школа) при описі лазерного випромінювання – мова один з параметрів порядку “людина - суспільство”;
- розвинутий І.Пригожиним (Брюссельська школа) при аналізі творення впорядкованих структур із хаосу з огляду на дисипацію – розсіювання речовини, енергії, інформації із системи до зовнішнього середовища.

Підґрунтя лінгвосинергетичних ідей

- Положення відносно мови-ергон та енергеї (В. фон Гумбольдт);
- розробка синкретичних явищ у мовній системі (І.Бодуен де Куртене);
- концепція слова як концентрованої енергії духу (П.Флоренський);
- концепція асиметричності й умовності мовного знака (Ф. де Соссюр, С.Карцевський);
- теорія діалогічності тексту (М.Бахтін).

Проблеми лінгвосинергетики

- Аналіз синергетичної природи мови, мовлення, слова, тексту, дискурсу (біонейрофізична модель мови Р.Тома).
- Концепція зв'язку систем мови, мозку, етносу (В.Аршинов, В.Базильов, І.Герман, В.Пищальникова).
- Синергійна концепція слова (М.Алефіренко).
- Синергетична теорія тексту (Г.Москальчук)

Проблеми лінгвосинергетики (продовження)

Українські студії

- Теорія функціонального поля темпоральності (О.Тарасова)
- Синергетичність мови поезії (О.Семенець)
- Синергетичність свідомості, концепту, дискурсу (О.Селіванова)
- Синергетична природа тексту байок і дискурсу (Л.Піхтовнікова)

Головні поняття синергетики

- **Самоорганізація** – здатність системи до стабілізації деяких параметрів
- **Біфуркація** – місце, де відбувається розгалуження шляхів еволюції системи
- **Флуктація** – випадковості, ознаки хаосу, які перебувають у точках біфуркації
- **Аттрактор** – внутрішня тенденція до відносно стабільного стану системи

Сучасна лінгвістика – поліпарадигмальний стан (О.Кубрякова)

- Період застою
- Стагнація
- Перспектива занепаду

(R. Beaugrande)

- **Альтернативність думок – підґрунтя для поступального руху вперед**
- **Розвиток**
- **Прогрес**

(В. Демьянков,
М. Полюжин)

Дослідницькі принципи парадигмального простору сучасної лінгвістики

Експансіонізм –

впровадження до лінгвістики теоретичного доробку, понятійного апарату, методів і методик інших наук (від лат. expansio – розширення, поширення)

- соціолінгвістика
- психолінгвістика
- лінгвокультурологія
- етнопсихолінгвістика
- лінгвістична філософія тощо

Дослідницькі принципи парадигмального простору сучасної лінгвістики

Експланаторність –

пояснення мовних явищ на основі строгої та доказової наукової теорії (від англ. to explain – пояснювати)

“Для адекватної характеристики мови як експланадума необхідно звернутися до феноменів свідомості, мислення, суспільства, культури (як експланем) і, навпаки, для пояснення цих останніх феноменів потрібно звернутися до мови”

(О.Кубрякова)

Дослідницькі принципи парадигмального простору сучасної лінгвістики

Антропоцентризм –

розгляд людини як центру та найвищої
мети світобудови (від гр. *ánthrōpos* – людина)

“Мова існує в людині, для людини і реалізується через
людину”

(В.Гак)

Дослідницькі принципи парадигмального простору сучасної лінгвістики

Дискурсоцентризм – альтернатива антропоцентризму

антропоцентризм :: мовоцентризм :: дискурсоцентризм

“Лише міфічний Адам, який підійшов із першим словом до ще не омовленого, незайманого світу, самотній Адам міг дійсно до кінця уникнути цієї діалогічної взаємної орієнтації з чужим словом про предмет. Конкретному історичному людському слову цього не дано”

М.Бахтін

Дослідницькі принципи парадигмального простору сучасної лінгвістики

Функціоналізм –

сприйняття об'єкта в його взаємодії із середовищем діяльності, функціонування системи

- Дослідження мови як інструмента, знаряддя, засобу, механізму для реалізації певних намірів людини у сфері пізнання дійсності та комунікації.
- Принципи діяльності, телеологічності, асиметрії системи та середовища тощо.

Дослідницькі принципи парадигмального простору сучасної лінгвістики

Етноцентризм –

розгляд мови як символічної системи, яка фіксує риси характеру, ментальності та культури певного етносу, його світогляд, систему етичних та естетичних цінностей, норм поведінки, традицій, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань, забобонів тощо

Дослідницькі принципи парадигмального простору сучасної лінгвістики

Психонетичність –

дослідження мови з урахуванням інших, ніж мислення, смислопороджувальних механізмів свідомості людини (відчуттів, почуттів, інтуїції, трансценденції, колективного позасвідомого)

Дослідницькі принципи парадигмального простору сучасної лінгвістики

Діалогічність –

розгляд мовної діяльності у системі взаємообумовленості різних складників, що забезпечують й опосередковують цю діяльність (М.Бахтін)

- Діалог мови й етносу
- Діалог мови й культури
- Діалог мови й соціуму
- Діалог мови й буття

Обумовлення перспективного розвитку лінгвістики

- урахування швидкоплинних змін у розвитку наукових знань
- інформаційне та постінформаційне суспільство
- глобалізація світу
- прагнення до самозбереження
- прагнення до інтеграції

Дякую за увагу!

Теорія, історія і методи лінгвістики

Курс лекцій
для студентів-філологів освітньо-
кваліфікаційного рівня *магістра*
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка

Викладач професор
Т.Є. Недашківська

Тема

**Мова як знакова
система:
загальні питання
морфології**

План

1. Морфологія як граматичне вчення про слово.
2. Граматична форма слова. Способи та засоби формотворення в українській мові.
3. Граматичне значення.
4. Граматична категорія.

Література

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. – К., 1993.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К., 1982.
4. Горпинич В.О. Українська морфологія. – Дніпропетровськ, 2000.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. – Донецьк, 1996.
6. Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови. – К., 1991.

Література (продовження)

7. Загнітко А.П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови. Морфологія. (проблеми теорії) – К., 1993.
8. Історія української мови: Морфологія. – К., 1978.
9. Клименко Н.Ф. Основи морфології сучасної української мови. – К., 1998.
10. Ковалик І.І. Про лінгвіальні категорії, їх властивості і види. Мовознавство. – 1980. – №5.
11. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови.– К., 1998.
12. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – К. 1961. – Ч.1.; 1964. – Ч.2.
13. Українська граMATика. – К., 1986.

Слово – основна одиниця мовної системи?

- синтаксема
- слово
- морфема
- фонема

Граматика

- **Будова мови** (уся невласне звукова та нелексична організація мови, представлена у граматичних формах, значеннях і категоріях)
- **Розділ** мовознавства
- Іноді – для позначення функцій окремих граматичних категорій (граматика виду, відмінка тощо)

Взаємозв'язок

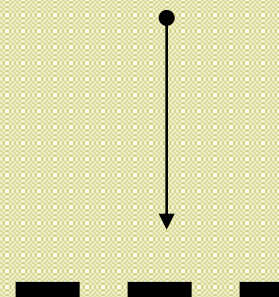
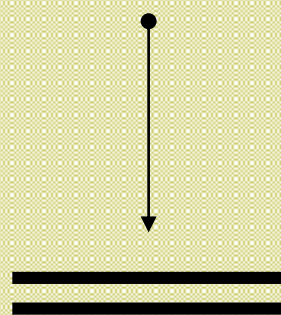
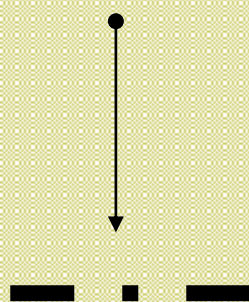
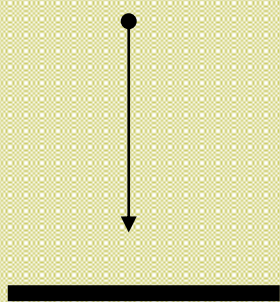
Граматика:
морфологія

синтаксис
Словотвір?

Взаємозв'язок

Н. в. **Присл.,** **дієсл., ім.** **Непрямі**
прийм.+ім. **ТОЩО** **відмінки**

Морфологія

Гр. morphē – форма та logos – учення

- XIX ст.
- Й.- В. Гете: застосував спочатку до розділу біології; у мовознавстві – замість терміна *етимологія*
- Розглядали відмінювання та дієвідмінювання

Сучасна морфологія

- Граматичне вчення про слово
- **Дослідження слова з погляду внутрішньої структури: форми, їхні системи ↔ граматичні категорії**
- Лексико-граматичні класи слів

Морфологія

О.О.Потебня

- Розвиток граматичної будови пов'язував із розвитком мислення;
- Семантичний принцип: "форма є значення" ↔ досліджував насамперед значення, що виражені формами

П.Ф.Фортунатов

- Будував граматичну систему, виходячи зі структурних відношень самої мови;
- Розробив учення про граматичну форму та класифікацію слів на основі структурно-морфологічних принципів

Граматична традиція

- Б.Гавранек, В.Матезиус, С.Карцевський, О.Пешковський, Л.Щерба, В.Виноградов, А.Залізняк, А.Бондарко, Н.Хомський та ін.
- А.Кримський, Л.Булаховський, В.Русанівський, А.Грищенко, І.Вихованець, К.Городенська, А.Загнітко, Н.Гуйванюк та ін.

Слово у граматиці

- Єдність лексичного та граматичного значень;
- Послідовність між двома пробілами (для писемної мови);
- Для з'ясування значення та написання – словник: **початкова** форма

Слово у різних ракурсах

Фонетика [ш:и'ти]

Морфеміка з/ши/ти

Словотвір зШИТИ ← ШИТИ

Морфологія зШИТИ – док. вид, акт. стан,
здатність дієвідмінюватися

Синтаксис Зшити – це просто.

Треба зшити краї відрізу тканини.

Словоформа

Конкретне вживання слова

Патріотом – ім., ч.р., одн., О. в.

Привітала – дієсл., док. в., акт. стан,
дійсн. сп., мин. час, ж.р., одн.

Лексема

	однина	множина
Слово	Н. патріот	патріоти
як сукупність	Р. патріота	патріотів
конкретних	Д. патріоту,	патріотам
словоформ,	патріотові	
наділених	З. патріота	патріотів
ТОТОЖНИМ ЛЕКСИЧНИМ	О. патріотом	патріотами
ЗНАЧЕННЯМ	М. (на) патріоті,	патріотах
	патріотові	
	К. патріоте	

Парадигма

Неоднозначність витлумачення

- Уся сукупність словоформ, які входять до лексеми **(те ж саме, що лексема!)**

Наприклад, *парадигма дієслова* **ЖИТИ**

- Загальна модель, спільна для будови лексем великих лексико-граматичних класів слів (частин мови)

Наприклад, **парадигма дієслів
недоконаного виду**

Способи та засоби формотворення

Синтетичний

(лексичне та граматичне значення виражаються одним словом)

- 1) флексія – *оч-і*
- 2) формотвірні суфікси – *писа-в, молод-ш-ий*
- 3) формотвірні префікси – *з-робити, най-вищий*
- 4) наголос – *наси'пати :: насипа'ти*
- 5) чергування звуків – *просвітити :: просвіщати*

Способи та засоби формотворення

Аналітичний

(лексичне та
граматичне значення
виражаються різними
словами)

- 1) формотворчі частки – **хай** живе, любила **б**
- 2) інші допоміжні слова – **буде** лити, **хочу** подякувати, **найбільш** вдалий, **менш** відомий
- 3) керування – чекаю **таксі**, **поїду на таксі**, **підійти до таксі**
- 4) узгодження – **нове** бра, **смішний** жако
- 5) прикладка – **пані** Боварі, **пан** Швидак

Способи та засоби формотворення

Мішаний

(поєднання елементів
синтетичного й
аналітичного)

- 1) прийменники – **про**
нього, на голові
- 2) ??? прикладка – **пані**
Боварі, **пан** Швидак

Способи та засоби формотворення

Суплетивізм

(від фр. додатковий)

*Суплетивний –
я :: мене, вона :: її,
брати :: взяти,
шукати :: знайти,
хороший :: кращий*

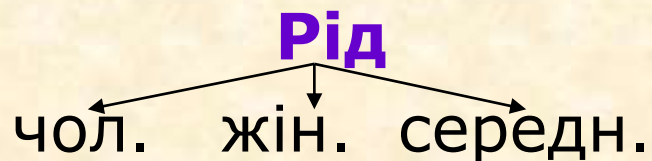
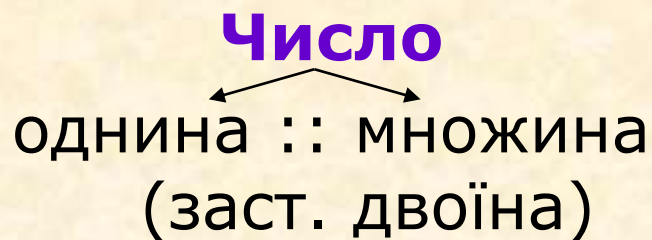
Інтонація

(для речення)

*Мелодика, тембр і под.–
Встань. Встань! Встань?
Встань...*

Граматичне значення

Абстрактний мовний зміст (смисловий бік) граматичної (морфологічної, синтаксичної, словотвірної) одиниці, який полягає в її формальній організації та відносить її до певного граматичного класу чи підкласу

Значення слова

Лексичне:

- конкретне;
- внутрішній зміст знака;
- структуроване в межах позначуваного;
- відносно самостійне;
- вузьке (притаманне одній лексичній одиниці)

Граматичне:

- абстрактне;
- існує тільки разом з іншими одиницями того ж класу;
- реалізується разом з конкретним (лексичним);
- широке (притаманне великим групам (класам) слів)

Магістр, рідше магістер

Значення

Лексичне:

1) У Стародавньому Римі – титул деяких службовців. 2) У Візантії – високий придворний титул. 3) У середні віки – голова духовного або рицарського ордену. 4) У Західній Європі за середньовіччя – викладач гуманітарних наук. 5) У дореволюційній Росії – перший учений ступінь. 6) В деяких країнах – перший учений ступінь, що присуджується після спеціального іспиту та захисту дисертації; учений ступінь, середній між бакалавром та кандидатом (або доктором) наук; присуджується бакалаврам після додаткового курсу навчання та спеціального іспиту. || Людина, що має такий ступінь. 7) В Україні – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра чи спеціаліста здобув поглиблені спеціальні уміння та знання інноваційного характеру.

Граматичне:

- Ч. р.
- Одн. / мн.
- Н. (потенційно ін.) В.

іменник

Магістр, ім., ч. р.

Форми

Однина

Н. магістр

Р. магістра

Д. магістру, магістрові

З. магістра

О. магістром

**М. (на) магістрі,
магістрові**

К. магістре

Множина

магістри

магістрів

магістрам

магістрів

магістрами

(на) магістрах

Граматична категорія

Система
опозиційних рядів
граматичних форм
з однорідними
значеннями

Формула

**Грамматична категорія =
грамматичне значення +
грамматична форма**

Загальні граматичні категорії

- зумовлені екстралінгвально;
- “наскрізні”;
- притаманні для різних частин мови;
- структурують контекстуальний зв'язок між лексемами (з різнонаправленим семантичним вираженням предметності, атрибутивності, нумеральності, дейксису, процесуальності)

□ **Число**

□ **Рід**

□ **Особа**

□ **Відмінок**

(іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, дієприкметник)

Загальні граматичні категорії

Я знаю став один
бездонний
В гірській закутині
глухій,
Дрімливий, тихий, вічно
сонний

(Б. Лепкий)

Я :: зна[jy] – **1-а ос.,
одн.**

Став□ :: один□,
бездонний**ий**, дрімливий**ий**,
тихий**ий**, сонний**ий** – **ч. р.,
одн., 3. в.**

В закутині :: гірській**ий**,
глухій**ий** – **ж. р., одн., М.
В.**

Специфічні граматичні категорії

- зумовлені екстралінгвально;
- “обмежені”;
- притаманні для однієї частини мови;
- структурують контекстуальний зв'язок між лексемами (з однонаправленим семантичним вираженням атрибутивності або процесуальності)

Дієслівні

- Вид
- Стан
- Перехідність
- Спосіб
- Час

Прикметниково-прислівникова

- Ступінь порівняння

Лексико-граматичні категорії (семантико-граматичні)

Принцип організації:

формування
граматичного
значення залежно від
характеру лексичної
семантики певного
слова

Наприклад:

Студент – істота, тому
студенте (К. в.)

Університет –
неістота, тому **К. в.**
не утворюється

Істота / неістота

Граматичне вираження

Істота:

Спеціаліст

множина

З. в. = Р. в.

Спеціалістів

Неістота:

Спеціальність

множина

З. в. = Н. в.

Спеціальностейі

Власна / загальна назва

Власна (унікальна,
одинична)

Україна

Чумацький шлях

Аристотель

Кордильєри

Загальна (найменування
великих груп однорідних
предметів)

**Країна, сузір'я,
філософ, гора**

**Не змінюються за
числом (крім
антропонімів),
пишуться з великої
букви**

**Зазвичай
змінюються за
числом, пишуться з
малої букви**

Абстрактна, конкретна, одинична, речовинна, збірна назва (іменники)

Абстрактні (загальні поняття)

Радість, удача

Конкретні (точні поняття)

та одиничні (виокремлені
поняття)

Рука, народ, горошина, купа

**Не утворюють відповідної
однини чи множини**

**Змінюване число,
сполучаються з кількісними
числівниками (дві руки,
горошини, купи,)**

Речовинні (поняття однорідної
маси)

Вершки, сіль

**Не сполучаються з кількісними
числівниками (незмінюване
число), вимірюються (ложка
солі)**

Збірні (поняття нероздільної
сукупності)

Молодь, старостат

Тільки однина

Лексико-граматичні розряди прикметників (основні)

Семантика

- ▣ **Якісні** (безпосередня ознака)

*Мудрий, глибокий,
новий, білий, добрий*

- ▣ **Відносні** (ознака посередництвом іншого предмета)

Міський, український

- ▣ **Присвійні** (ознака приналежності особі)

Батьків, мамчин

Грамматика

Ступені порівняння
(**біліший, найбіліший**)

Ступені якості
(**білуватий**)

Складні слова (**біло-зелений**)

З пре- (**пребілий**)

Прилягання (**дуже білий**)

Відсутність вищезазначених ознак, наявність специфічних суфіксів

Лексико-граматичні розряди числівників

Семантика

Кількісні

Називають число (ціле
чи дрібне) або
кількість предметів

Граматика

Відмінок, відсутність
роду, числа (за
винятком **один, два**)

Порядкові

Називають порядок при
лічбі

Як у прикметників
(**синтаксичний рід,
число, відмінок**)

Лексико-синтаксичні розряди прислівників

Семантика

- **Означальні** (якісна характеристика дії або стану, спосіб дії, інтенсивність, міра)

Швидко, міцно, по-нашому, занадто

Граматика

Синтаксична функція обставин способу дії, міри та ступеня;

Для утворених від якісних прикметників – ступені порівняння (швидше, найшвидше)

Лексико-синтаксичні розряди прислівників

Семантика

□ **Обставинні**

(характеристика процесу за часовими, просторовими, причиновими, цільовими відношеннями)

Тепер, щороку, вниз, здалеку, зопалу, здуру, умисне, напоказ

Граматика

Синтаксична функція обставин часу, місця, причини, мети

Завдання морфології

- Визначити принципи об'єднання словоформ у лексеми;
- встановити, яка частина значення є граматичною;
- встановити перелік граматичних категорій, характер граматичних значень і набір формальних засобів, які беруть участь в утворенні граматичних категорій

Дякую за увагу!

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ І МЕТОДИ ЛІНГВІСТИКИ

Курс лекцій
для студентів-філологів освітньо-
кваліфікаційного рівня магістра
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка

Викладач
професор Т.Є.Недашківська

Тема лекції

**Сучасні прикладні
лінгвістичні дослідження**

ПЛАН

1. Завдання прикладної лінгвістики та напрями її досліджень.
2. Прикладна фонетика.
3. Напрями комп'ютерної лінгвістики.
Комп'ютерна лексикографія.
4. Розробка проблем комунікативного впливу.
5. *Для самостійного опрацювання.*
 1. Нейролінгвістичне програмування.
 2. Прикладні проблеми термінознавства.

Визначення

Прикладна лінгвістика –

повноправний розділ мовознавства, спрямований на **розв'язання практичних завдань** різних галузей науки й техніки, повсякденного життя людини, **суспільства** на основі теоретичного доробку досліджень мови й мовлення

О.О. Селіванова

**Об'єкт прикладної
лінгвістики**

**Предмет прикладної
лінгвістики**

**Практичні завдання,
для розв'язання
яких потрібне
залучення доробку
мовознавства**

**Способи вирішення
практичних завдань**

Ґене́за прикладної ЛІНГВІСТИКИ

Створення алфавітів → системи
письма → орфографія →
словники та довідники →
транслітераційні й транскрипційні
системи → навчання іноземної
мови → тлумачення й
коментування текстів → переклад

Виокремлення у другій половині ХХ ст.

Історія терміна

- З'явився наприкінці 20-х р. р. ХХ ст.
- Applied linguistics у англомовній традиції (з другої половини 50-х р. р.)
- 1956 р.: у Единбургському університеті – школа прикладної лінгвістики Дж.Кетфорда
- 1957 р.: у Вашингтоні Центр прикладної лінгвістики Ч.Фергюсона
- Мета обох шкіл – поширення навчання англійської мови по всьому світу

Історія терміна (продовження)

- У СРСР термін *прикладна лінгвістика* з 50-х р. р.
- Мета – не для навчання мови, а для **розробки комп'ютерних технологій, зокрема, автоматизованих систем інформаційного пошуку, обробки тексту тощо**

Відмінність від традиційної лінгвістики (за Н. Бардіною)

- Евристичні процедурні особливості
- Зовнішня орієнтація на зміну матеріального світу
- Вплив на буття соціуму
- Втілення в життя ідей, планів, намірів

Предметна сфера прикладної лінгвістики

- **С.А.Коваль** : 1) сфери людських знань, які потребують звернення до мовознавства (переклад, викладання іноземних мов); 2) сфери знань про мову, які розглядають її в певному аспекті (психолінгвістика, термінознавство, соціолінгвістика)
- **Б.Городецький**: лінгводидактика, лексикографія, практична стилістика, теорія перекладу, термінознавство, теорія штучних мов, прикладна риторика, теорія масової комунікації, текстологія, нормування мови, теорія писемності, методи лікування мовних дефектів тощо
- **І. Арнольд**: спрямування на безпосереднє виконання завдань, які ставить перед наукою практика (теоретичні основи викладання мови, лексикографія, термінознавство, практична стилістика)

Предметна сфера прикладної лінгвістики

В.Грабе (як реакція на генеративізм Н.Хомського):

- 1)** функціональна та типологічна теорії (М.Холідей, У.Чейф, Т.Гівон, Дж.Грінберг);
- 2)** антропологічна лінгвістика, соціолінгвістика (У.Лабов, Д.Хаймз, Дж.Гамперц, Дж.Фішман, Л.Мілрой);
- 3)** корпусна лінгвістика (В.Грабе, Р.Каплан)

Напрями досліджень прикладної лінгвістики

- Прикладна фонетика
- Машинний переклад
- Комп'ютерна лінгвістика
- Патопсихолінгвістика
- Судова лінгвістика
- Методики навчання рідної та іноземної мови
- Лінгвістика комунікативного впливу
- Лінгвопроекування
- Лексикографічне та прескриптивне спрямування

Прикладна фонетика

Інтеграція *прикладної лінгвістики, комп'ютерної науки й різноманітних галузей фонетики й фонології* із застосуванням знань *звукових механізмів мовлення* для розв'язання різних прикладних завдань **(навчання читанню, письму; вивчення іноземних мов, кодифікації норм вимови та правопису, усунення дефектів звукового мовлення, автоматичного синтезу й розпізнавання звукового мовлення тощо)**

АВТОМАТИЧНИЙ СИНТЕЗ ЗВУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Комп'ютерне програмування породження усного звукового мовлення системами штучного інтелекту

- Перший механічний синтезатор В.Кранценштейна (XVIII ст.)
- електросинтезатор-формант В.Стюарта (1922 р.)
- вокодер Х.Дадлі (20-30 р. р.)
- Сучасні системи акустичного синтезу для навігації, військової техніки, банківської справи, транспорту, систем зв'язку, діловодства, для сліпих, німих тощо

Автоматичне розпізнавання звуків мовлення

Створення систем штучного інтелекту, здатних розпізнавати звукові повідомлення

- 40-і р. р. у СРСР – спектральний аналізатор
- 1941 р. – автоматичний аналізатор Л.М'ясникова
- 1950 р. у Швейцарії – сонограф Дрейфуса-Граафа для графічного розпізнавання мови
- 70-і р. р. у США – розпізнавання звукового потоку (програма APRAS)
- Сучасні системи розпізнавання на основі ключових слів підготовленого зв'язного мовлення, команд, вимовлених власних імен, числової послідовності для транспорту, менеджменту, банківської справи, навігації, діловодства тощо

Лінгвістична фоноскопія

Орієнтована на завдання відображення мовної особистості в усному звуковому мовленні, на розробку методик ідентифікації, кваліфікації, діагностування людини на основі фонації, тобто звукових особливостей мовленнєвого потоку

- ✓ Перші фоноскопичні процедури: порівняння фонетичних зразків і вивчення фонограм методом “візуальної мови”, динамічного спектрального аналізу
- ✓ Сучасні системи: “Діалект”, “Phonexi” – багаторівневі програми з поєднанням слухового, лінгвістичного, інструментального аспектів, вияв фонетичних, семантичних, когнітивних, граматичних особливостей ритму мовлення, наявність хезитацій (помилки звукового коливання, фонетичних украплень)

Комп'ютерна лінгвістика

Маргінальна галузь мовознавства, спрямована на розробку **автоматизованих методів** зберігання, обробки, переробки й використання лінгвістичних знань й інформації, репрезентованої знаками природної мови

З 60-х років ХХ ст.

Мета комп'ютерної ЛІНГВІСТИКИ

Реконструкція знань про мову і в мові, яка б забезпечувала автоматизацію інтелектуальних функцій і когнітивної діяльності людини, автоматизоване породження мовлення та його комп'ютерна обробка й розпізнавання тощо

Проблеми комп'ютерної лінгвістики (за Б.Городецьким)

1. Фундаментальні проблеми, пов'язані із представленням і моделюванням мовної системи, тезаурусів знань, із комп'ютерною репрезентацією граматики й рольової структури висловлень в автоматичних системах, із взаємодією вербаліки й невербаліки, мовних і фонових знань у комунікації, із метафоричним моделюванням та процесами розпізнавання повідомлень тощо.

2. Суто лінгвістичні проблеми штучного інтелекту: розпізнавання та синтез мовлення, тексту, розробка метамов і мов репрезентації знань, лінгвістичних процесорів, здатних опрацьовувати тексти у стандартний спосіб для будь-якої системи перетворення мовної інформації, інтелектуальних інтерфейсів, баз даних, моделювання діалогу тощо.

3. Лінгвістичне забезпечення різних прикладних систем: обробка письмового тексту, автоматичного анотування (упорядкування стислих відомостей про документ), індексування (перекладу на інформаційно-пошукову мову), редагування (виправлення помилок) й реферування (стислового викладу змісту документа), перекладу, аналізу запитів користувача природною мовою до інформаційної системи, інтелектуальних машинних словників, машинних фондів мовних одиниць, інтелектуального інтерфейсу на базі природної мови, моделювання дослідницької лінгвістичної діяльності, автоматизованих робочих місць лінгвіста

Комп'ютерна лексикографія

Маргінальна галузь комп'ютерної лінгвістики й лексикографії, спрямована на розробку комп'ютерних технологій укладання й використання словників різних типів.

- ✓ Формування комп'ютерних лексикографічних баз
- ✓ Машинні фонди національних мов
- ✓ Машинні фонди лексиконів як додаткової інформації для лінгвістичних процесорів комп'ютерної обробки мови
- ✓ Інформаційно-пошукові системи тощо

Дослідження мовленнєвого впливу

Давньогрецькі риторики → навчання
ораторському мистецтву →
“Новий Органон” Ф.Бекона → у
межах психології – праці М. Рубакіна,
Я. Шафіра, С.Вальдгарда,
С.Бернштейна, Л.Якубінського (СРСР,
1930-ті р. р.) → Г.Ласвел, Д.Кац,
П.Лазарсфельд, Б.Берельсон,
Дж.Клеппер, Л.Ховленд, І. Кац та ін.
(Захід, 1940 -1960-ті р. р.) → у межах
психолінгвістики (СРСР, 1960 -1980-ті р.)

Теорія мовленнєвого впливу

- ✓ 1980р., Д.Болінджер (США) “Мова: заряджена зброя”- лексичні механізми впливу
- ✓ 1979 р., Р.Блакар – вплив мови на сприйняття світу і спосіб його структуризації співрозмовником, здійснення влади
- ✓ 2001 р., І.Стернін (РФ) – сучасна наука, предметом якої є ефективність спілкування (для міжособистісного, ділового, педагогіки та виховання, ефективної реклами, масової комунікації, ефективного менеджменту, ефективного політичного впливу)

- ✓ 1999 р., О.Леонтьєв (РФ) – дослідження соціально орієнтованого спілкування, яке передбачає зміну в соціально-психологічній чи соціальній структурі суспільства або стимуляцію прямих соціальних дій шляхом впливу на психіку членів даної соціальної групи або суспільства в цілому (масова комунікація, форми пропаганди із завданням соціально-психологічного впливу, реклама тощо)
- ✓ 2003 р., А.Баранов (РФ) – об'єктом теорії впливу є когнітивні, психологічні, соціальні, мовні й інші механізми, що дають змогу впливати на свідомість, на процес прийняття людиною рішень

Дискусійні проблеми теорії мовленнєвого впливу

- Односуб'єктність / двосуб'єктність впливу (Р.Лакофф, К.Бурк, Ч.Ларсен, І.Стернін)
- Усвідомлена / неусвідомлена природа впливу (К.Келлерман, В.Карасик, О.Іссерс)
- Вплив на масову свідомість через підсвідоме (Р.Чалдіні): принципи послідовності, взаємного обміну, соціального доказу, авторитету, доброзичливості й дефіциту; теорія "25 кадрів" Дж.Вайкері
- Типологія та диференціація способів впливу (зміна в свідомості або поведінці, соціальний вплив, пояснення, волевиявлення, пояснення та ін.)
- Чинники впливу (за І.Стерніним) – зовнішність, дотримання комунікативної норми, встановлення контакту, погляд, фізична поведінка, стиль спілкування, розміщення у просторі, зміст, мовне оформлення, обсяг повідомлення, розташування елементів змісту, час, кількість учасників, адресат

Дякую за увагу!

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ І МЕТОДИ ЛІНГВІСТИКИ

- Курс лекцій
- для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня *магістра*
- ННІ філології та журналістики
- *ЖДУ імені Івана Франка*

Викладач

професор Т.Є. Недашківська

ТЕМА

**Сучасні прикладні
лінгвістичні
дослідження**

ПСИХОЛІНГВІСТИКА

ПЛАН

1. Становлення психолінгвістики, предмет, об'єкт, методи психолінгвістичних досліджень.
2. Генеративізм.
3. Проблема асоціацій.
4. *Самостійна робота.*
Дескриптивізм.

ПСИХОЛІНГВІСТИКА

Наука про **мовленнєву діяльність людей** у психологічних та лінгвістичних аспектах, включаючи експериментальні дослідження психологічної діяльності суб'єкта з засвоєння та застосування мови як організованої та автономної системи

У фокусі уваги - **індивід у комунікації**

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

- Необхідність теоретичного осмислення практичних проблем
- Безпорадність суто лінгвістичного підходу, пов'язаного з аналізом текстів, а не мовця
- Навчання рідної та іноземної мов
- Мовленнєве виховання дошкільнят
- Проблеми мовленнєвого впливу (пропаганда, ЗМІ тощо)
- Юрислінгва
- Розпізнання людей за особливостями мовлення
- Вирішення проблем машинного перекладу
- Мовленнєве введення інформації до комп'ютера

ГЕНЕЗА ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

В. фон Гумбольдт

психологічний напрямок
(О.О.Потебня та ін.)

Ф. де Сосюр

генеративізм (Н.Хомський)

Л.Вітгенштейн

сучасна психолінгвістика (з 50-х
років ХХ ст.)

ТЕРМІНОЛОГІЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Термін *психолінгвістика* увійшов до наукового вжитку з 1954 року, після опублікування під цією назвою колективної монографії за редакцією Ч.Е. Осгуда та Т.А.Себеока

“Психолінгвістика вивчає ті процеси, у яких інтенції мовців перетворюються на сигнали прийнятого у певній культурі коду, і ці сигнали перетворюються на інтерпретації слухача” (Ч.Е.Осгуд)

СПРЯМУВАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єкт

визначається по-різному, але завжди включає такі характеристики, як процесуальність, суб'єкт, об'єкт і адресат мовлення, ціль, мотив або потреби, зміст мовленнєвого спілкування, мовні засоби

«Объектом

психолингвистики... всегда является совокупность речевых событий или речевых ситуаций » (А. Леонтьев)

Предмет

від трактовки лише як ставлення мовця й слухача до структури повідомлення до співвідношення з трьохчленною теорією мовленнєвої діяльності (мовна здатність - мовленнєва діяльність - мова)

«Предметом

психолингвистики является соотношение личности со структурой и функциями речевой деятельности, с одной стороны, и языком как главной «образующей» образа мира человека, с другой» (А. Леонтьев)

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

- Мовна особистість
- Ментальний лексикон
- Асоціативне значення та асоціативне поле
- Асоціативна норма
- Мовна картина світу
- Концептуальна картина світу

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

- ◎ Спостереження
- ◎ Самоспостереження
- ◎ Експеримент (асоціативний, лінгвістичний, формуючий)
- ◎ Методика “семантичного шкалювання”
- ◎ Асоціативні методики
- ◎ Батарейі методик

ПРОБЛЕМИ

- Методологія досліджень
- Моделювання й аналіз процесів породження
- Сприйняття й розуміння мовлення
- Опис ментального лексикону
- Мовна свідомість і образ світу
- Невербальні складники спілкування
- Мовна особистість
- Механізми ефективності спілкування
- Міжкультурне спілкування

ГЕНЕРАТИВІЗМ

- Термін - Дж. Сьорль на початку 70-х р.р.
- Теоретичні засади - Н.Хомський у 1957 р.
“Синтаксичні структури”

ВИЗНАЧЕННЯ

Генеративізм –

або *породжувальна лінгвістика*, напрям у мовознавстві, який характеризується проголошенням пріоритету дедуктивного підходу до вивчення мови над індуктивним, інтерпретацією мови як феномену психіки людини й опрацюванням формальних моделей процесів породження мовних конструкцій

Філософська основа

- Вчення Р. Декарта (Картезіуса)
- Інтуїція як основа картезіанського раціоналістичного методу пізнання
- Вчення про вроджені ідеї
- “Картезіанська лінгвістика” Н. Хомського

Концепція породжувальної моделі

- Правила, які визначають правильно побудовані ланцюжки мінімальних синтаксичних функціональних одиниць
- Компетенція (competence) – знання своєї мови мовцем-слухачем
- Вживання (performance) – реальне використання мови у конкретних ситуаціях

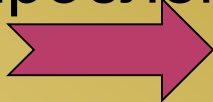
Модель діяльності реального носія мови

- Завдання лінгвіста, “як і дитини, яка оволодіває мовою, є виявити з даних уживання систему правил, що лежить у їх основі, якою оволодів мовець-слухач і яку він використовує в реальному вживанні. Граматика мови прямує до того, щоб бути описом *компетенції*, притаманної ідеальному мовцеві-слухачу”
- Компетенція – це не те саме, що мова в сосюрівському розумінні. Вона є *динамічною* і являє собою *систему породжувальних процесів*

Мова і мислення у Н.Хомського

- Мова як особлива гілка психології пізнання
- Лінгвістику не можна зводити до сегментації й класифікації, до синтагматики й парадигматики
- Трансформаційно-генеративна лінгвістика:
- Вивчення структури механізму, який уможлиблює мовленнєве спілкування
- Глибинні структури: формування змісту речення (Невидимий Бог створив видимий світ – Бог невидимий, Бог створив світ, світ видимий)
- Поверхнева структура: звукове втілення змісту

Психологізм Н. Хомського

- Проблеми мови пов'язуються з проблемами людського знання
через вивчення мови можна глибше пізнати людську природу
- Вродженість мисленнєвих структур (ідея Р.Декарта)
- Володіння мовою в основному не залежить від розумових здібностей людини
- Дослідження мови відкриває перспективу для вивчення розумових процесів людини
- Мовознавство належить до психології та теорії пізнання

Заслуги Н. Хомського

- “Хомськіанська революція”
- Антропоцентричне мовознавство
- Дослідження мови з погляду мовця, а не слухача
- Аналітичний підхід змінився синтетичним: від смислу до тексту
- Увага перенесена з фонології й морфології на синтаксис і семантику
- Замість проблеми “Як влаштована мова?” - проблема “Як функціонує мова?”

Компетенція: структура ПОНЯТТЯ

Зовнішній вплив:
близькі поняття

Внутрішній вплив:
об'єм поняття

'риса індивідуума', 'характеристика індивіда', 'частина особистості', 'знання', ('група знань'), 'колективне знання', 'навички', 'здібність', 'здібності підприємства', 'здатність', 'досвід', 'колективний досвід', 'стосунки', 'стандарти поведінки', 'установки', 'орієнтація', 'коло повноважень'

Асоціативне поле поняття компетенція

Периферія

глибока, висока,
ділова, фахова,
відповідна, певна
тощо

право, правові
рамки,
обмеження, закон,
обсяг, владність,
кордон, мета тощо

Ядро

знання, вміння,
професіоналізм
повноваження
обов'язок

організації,
керівника, суду,
працівника,
ділової людини,
ради, влади,
державного органу
тощо

добре,
нульова,
важлива річ,
повага,
прогрес,
інтерес

МОЯ, МОЯ
вимога до
працівників, в
межах моєї

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!